Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje: Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVI. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — *Účet Štátnej banky československej č. S 13635.* — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč" v Bratislave, Štúrova 7. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačí Neografia, n. p., Martin.

OBSAH

Eugen Jóna: Stalinove štúdie o jazykovede a kultúra jazyka 161
E. Pauliny a *M. Marsinová:* Kapitoly zo štylistiky 165
Eugen Pauliny: Slovosled a aktuálne vetné členenie 171
Jozef Ružička: Z jazykovednej terminologie 180

Podnety a diskusie

Štefan Peciar: Ako vydávame spisy P. Jilemnického 182

Posudky a referáty

epy: Peter Jilemnický, Zuniaci krok 188
Ján Horecký: Ing. Viliam Beseda, Výroba viskózového hodvábu . . . 189

Drobnosti

Jošt: Tak je to 191
mam: Ani 191
uffa: Metropola 192
uffa: V prevodzovniach 192

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XVI – ČÍSLO 6

Stalinove štúdie o jazykovede a kultúra jazyka

Eugen Jóna

Ohlas geniálnych štúdií J. V. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy*[1] vo všetkých vedných disciplínach zaväzuje predovšetkým samých lingvistov, aby preskúmali jednotlivé úseky vedy o jazyku s hľadiska marxizmu. Tu nám ide o zjavy, ktoré shrnujeme pod pojem *kultúra jazyka*. Podľa známej definície B. Havránka[2] kultúra spisovného jazyka je vedomé jeho pestovanie, cibrenie, a to jazykovednou prácou, jazykovou výchovou a spisovateľskou, resp. rečníckou praxou. Cieľom takéhoto vedomého pestovania — kultúry jazyka v aktívnom smysle[3] — je kultivovaný, vypestovaný jazyk a vysoká úroveň jazykovej kultúry u tých, ktorí používajú spisovný jazyk. V takomto smysle sa chápala kultúra jazyka i v Sovietskom sväze.[4] Stalinove príspevky prinášajú aj pre túto oblasť nové podnety a naznačujú nové riešenia, ako to po ich uverejnení už na niekoľkých miestach pripomenul V. V. Vinogradov, jeden z najprednejších súčasných sovietskych lingvistov.[5] Hovorilo sa o tom ďalej na schôdzkach

[1] U nás vyšly všetky tri príspevky J. V. Stalina (*O marxizme v jazykovede, K niektorým otázkam jazykovedy* a *Odpoveď súdruhom*) dobre preložené v čele zborníka *Za marxistickú jazykovedu* (Zborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede), ktorý vydala Slovenská akadémia vied a umení v Bratislave 1950. — Porov. aj v 1. a 2. čísle tohto ročníka Slovenskej reči.

[2] Pražský lingvistický kroužek, *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Uspořádali Boh. Havránek a Miloš Weingart. Praha 1932. Porov. napr. na str. 32, 245 a i. U nás okrem niekoľkých článkov v Slovenskej reči od rozličných autorov máme o týchto otázkach knižku prof. E. Paulinyho *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí*.

[3] Porov. programový článok SR XII, 1946, l. n.

[4] Porov. S. P. Obnorskij: *Kuľtura russkogo jazyka* a E. Istrina: *Normy russkogo literaturnogo jazyka i kuľtura reči*. Moskva—Leningrad 1948.

[5] Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, 258 a i.

sovietskych pedagogov a lingvistov[6] a uvažujú o tom i spisovatelia a literárni kritici.[7]

Stalinove práce nám predovšetkým pomáhajú ujasniť si pojem *národného jazyka* a jeho foriem. V našom doterajšom chápaní javil sa slovenský národný jazyk ako súhrn nárečí a spisovného jazyka. Ak si toto mechanické hľadisko premietneme do minulosti, do čias, keď ešte nebolo spisovnej slovenčiny, ostávaly by nám len nárečia. Stalin definuje jazyk ako prostriedok, nástroj, pomocou ktorého sa ľudia medzi sebou stýkajú, ktorý slúži istému kolektívu, celej spoločnosti, bez ohľadu na triedne postavenie jej členov. Jazyk sa vyvíjal od spoločného jazyka prvotnej pospolnej spoločnosti, od rodového jazyka ku kmeňovým jazykom, od kmeňových jazykov k jazyku národností. Jednotný a spoločný jazyk kmeňa alebo národnosti prevládal nad jestvujúcimi dialektami a bol im nadradený. Tak isto i národný jazyk, ktorý vznikol z národnostného jazyka so vznikom národa z národnosti za kapitalizmu, prevláda nad nárečiami miestnymi (krajovými) a „triednymi" (sociálnymi). Nárečia sú odnože spoločného národného jazyka, jeho nižšie formy. „Triedne" nárečia, ktoré podľa Stalina by bolo najlepšie nazvať žargónmi, slúžia úzkej sociálnej hornej vrstve a nemajú svoju vlastnú gramatickú stavbu ani základný slovný fond, čo je hlavné v jazyku. Stalin sa stavia proti označovaniu „triednych" nárečí názvom jazyk. Miestne („regionálne") nárečia, slúžiace ľudovým masám, majú svoju gramatickú stavbu a základný slovný fond, preto sa niektoré z nich môžu stať základom národných jazykov v procese utvárania národov.

Je známe, že u nás — okrem menej významného pokusu s východoslovenskými nárečiami — staly sa dva pokusy o utvorenie celonárodného spisovného jazyka: Bernolákov na základe západoslovenských nárečí a Štúrov na základe stredoslovenských nárečí. No nemožno poprieť ani u nás pred Bernolákom a Štúrom vedomie o existencii spoločného slovenského jazyka v jeho hovorenej podobe. V tom prípade išlo o národnostný jazyk, ktorý existoval ako prostriedok styku príslušníkov rozličných krajových nárečí.

Dnes slovenský národný jazyk reprezentuje predovšetkým spisovná slovenčina ako jazyk literatúry umeleckej a vecnej, jazyk novín, rozhlasu, školy, úradov atď. O ňom platia výroky klasikov marxizmu, že je bezprostredná skutočnosť myslenia (K. Marx a F. Engels), najdôležitejší

[6] V dňoch 27.—28. nov. 1950 konalo sa v Moskve spoločné zasadnutie 1500 reprezentantov oddelenia literatúry a jazyka Akadémie vied SSSR a Akadémie pedagogických vied RSFSR, kde okrem ministra Kairova prednášali poprední lingvisti a pedagogovia Vinogradov, Barchudarov, Dobromyslov a i. Ich prednášky a referáty prinášala Učiteľskaja gazeta (č. 95—98).

[7] E. Surkov v časopise Novyj Mir, 1951, č. 1. Porov. i u nás článok Jána Roznera, *Otázky literárneho jazyka vo svetle stalinskej jazykovedy*, uverejnený v Pravde z 10. febr. 1951.

prostriedok ľudského styku (V. I. Lenin), nástroj vývoja a boja (Stalin), že „je produktom celého radu epoch, v priebehu ktorých sa formuje, obohacuje, rozvíja a brúsi" (Stalin), že je formou novej, obsahom socialistickej kultúry.

Úlohou jazykovedy i jazykovej výchovy bude tu napomáhať zdravé tendencie, vnútorné vývinové zákony samého jazyka, smerujúce k jednote, a odmietať neodôvodnené vnášanie čisto krajových, väčšine príslušníkov spisovného jazyka neznámych prvkov.

Gramatická stavba spisovnej slovenčiny je v hrubých črtách ustálená. Pre slovenskú jazykovedu pôjde teraz o zistenie skutočnej normy a o výstižné formulovanie pravidiel. Ťažšie úlohy čakajú slovenských lingvistov v oblasti slovníka a štylistiky.

Spisovný jazyk má niekoľko foriem, ktoré sa označujú názvom *jazyk* alebo *štýl:* hovorový štýl, odborný štýl praktický a vedecký (teoretický) a básnický alebo umelecký štýl. V smysle stalinského učenia o jazyku bude tu treba azda ustáliť názov *jazykový štýl.* Okrem toho ako jazykové štýly možno chápať i *slang* (reč rozličných záujmových spoločenských skupín, ako sú vojaci, študenti, umelci ap.) a *argot* (reč spoločenskej spodiny v triednej spoločnosti, zlodejov, žobrákov ap.). — Každý z týchto jazykových štýlov má svoje osobitné prvky fonetické i gramatické, ale líšia sa navzájom predovšetkým v slovníku. Slovník, slovná zásoba jazyka — ako učí Stalin — je v neustálom pohybe, mení sa, pretože sa v slovníku hneď a priamo odzrkadľujú zmeny vo výrobe, v spoločenskom zriadení, v kultúre ap. V slovnej zásobe je najdôležitejšie jej jadro — základný slovný fond, do ktorého patria všetky základné slová, slúžiace ako základ pre tvorenie nových slov. Základný slovný fond mení sa veľmi pomaly a žije veľmi dlho, tak ako gramatická stavba jazyka. Úlohou slovenskej jazykovedy bude všímať si práve základný slovný fond ako základ tvorivosti jazyka a študovať jednotlivé vrstvy v slovnej zásobe podľa ich štylistického využívania.

Stalin zacielil svoje príspevky proti Marrovmu „novému učeniu o jazyku" a jeho stúpencom, podceňujúcim gramatiku, najmä morfologiu, a preceňujúcim sémantiku, rozbor slov podľa vymyslených štyroch elementov (*sal, ber, jon, roš*), ktoré chceli nájsť v každom slove každého jazyka na svete. Takéto tendencie sa začínaly uplatňovať i v jazykovom vyučovaní v sovietskej škole. — U nás je situácia iná. Vyskytly sa síce hlasy, že z jazykového vyučovania treba vylúčiť gramatiku, ale len ojedinele. U nás možno vyčítať jazykovým učebniciam a podľa nich aj vyučovaniu mechanický postup, skutočne povrchný formalizmus, napr. mechanické skloňovanie a časovanie podľa vzorov, zanedbávanie náuky o tvorení slov, sémantiky a skladby, preceňovanie pravopisu ap. Žiaci v našich školách osvojujú si slovnú zásobu materinského jazyka zväčša len v praxi, bez plánovitých cvičení. Hoci nové osnovy pre strednú školu a pre gymnázium do istej miery naprávajú túto vec, učebnice za osnovami ešte za-

stávajú. V osnovách je venovaný značný počet hodín tzv. slohovému výcviku, ale v učebniciach doteraz venovala sa tomuto úseku jazykového vyučovania len minimálna pozornosť. Chýbal tu aj teoretický základ. V školských poetikách podávaly sa poučky o básnickom štýle, o jeho „tvárnych" prostriedkoch, o kompozícii veršovaných i prozaických diel, o básnických druhoch, ale o slohových prostriedkoch jednoduchého jazykového prejavu, o výbere slov a o stavbe vety pre ciele prostého výkladu, opisu, úvahy v nich nebolo miesta. Preto absolventi týchto škôl ťažko štylizovali koncept jednoduchého listu, žiadosti, článku, hoci možno vedeli o mnohých „básnických ozdobách". Východiskom pre nové učebnice musia byť texty, na ktorých žiaci budú poznávať slohové prostriedky i slohové druhy a útvary, a to nielen v básnickej, ale i vecnej literatúre. Na textoch nebudú len „vychutnávať" slohové krásy a zvláštnosti, ale vyvodzovať poučenie pre vlastnú štylistickú prax.

V celej jazykovej výchove bude treba uplatniť hľadisko štylistické, aby žiak o každom výraze vedel, do akého štýlu patrí, či ide o výraz nový, zastaralý alebo bežne používaný, aké sú jeho synonymá i antonymá, aký je jeho význam vlastný i prenesený ap.

Tu vychádzame z presvedčenia, že sa sloh možno naučiť, a to sloh rozličných druhov jazykových prejavov, ako je napr. obchodný list, slávnostná reč, vedecká rozprava, ktorých osobitné vlastnosti tvoria podstatu *štýlu funkčného*. Okrem toho každý človek má svoje osobitné schopnosti, záľuby a zvláštnosti v prejave, v reči aj v písaní, tvoriace tzv. *individuálny štýl*, ktorý nemožno dokonale napodobniť. Od každého priemerne vzdelaného človeka možno žiadať, aby sa vyjadroval jasne a zrozumiteľne predovšetkým vo svojom odbore. Od ľudí, ktorých povolanie je koncipovať, štylizovať prejavy ústne alebo písomné, okrem jasnosti a zrozumiteľnosti treba žiadať, aby sa vyjadrovali vkusne a účinne.

Osobitne stojí *básnický* alebo *umelecký štýl*. Kým pri ostatných jazykových štýloch prevládajú znaky všeobecné, vychodiace z dorozumievacích (komunikatívnych) úloh, pri básnickom štýle uplatňuje sa snaha básnika, respektíve prekladateľa po osobitnom, plnom a účinnom vyjadrení, snaha po expresívnosti. Štrukturalistická poetika teoreticky odôvodňovala osobitný charakter básnického štýlu jeho cieľom, ktorý videla len v estetickom účinku. Básnik mal zacieliť svoju pozornosť na výraz sám. Vedený takouto teóriou básnik poetista a nadrealista dospel k bezideovosti, k hre so zvukmi a predstavami. Socialistický realizmus dnes básnikovi kladie iné úlohy: má byť tvorcom a bojovníkom pre robotnícku triedu. Jeho slovo musí byť jasné a krásne, všeobecne zrozumiteľné i účinné. Naša lingvistika novému básnikovi pomôže tým, že sa pousiluje predstaviť mu v gramatike, slovníku a štylistike celé bohatstvo jazyka, aby si utvoril štýl primeraný veľkej dobe, v ktorej žije, a ideológii, ktorej slúži.

Na pevných ideových a metodických základoch, ktoré svojimi skvelými prácami položil Stalin, spoločnou prácou jazykovedcov, pedagogov a spisovateľov podarí sa nám vypestovať spisovnú slovenčinu na dokonalý nástroj myslenia, dorozumievania, vývinu a boja.

Kapitoly zo štylistiky[1]

E. Pauliny a M. Marsinová

Opis.

Opis je jazykový prejav, ktorým sa majú jednoducho a výstižne postihnúť hlavné a podstatné znaky nejakej osoby, veci alebo činnosti. Opisovať možno len to, čo sa dá pozorovať smyslami. Opis slúži na to, aby sme si mohli opisovanú vec predstaviť tak, že by sme ju poznali, keby sme sa s ňou stretli, alebo aby sme vedeli opisovanú činnosť vykonať sami.

Podoba opisu líši sa podľa toho, komu je opis určený. Keď je opis určený neodborníkovi, vtedy ide o praktický opis. Ten je jednoduchý, užíva len slová, ktoré môže neodborník dobre rozumieť. Pre lepšie pochopenie sa používa prirovnanie k príbuzným veciam a odlíšenie od opačných vecí. V odbornom opise sa proti tomu používa názvoslovie, ktoré je síce veľmi presné, ale je známe len odborníkom.

Pri opise narážame najmä na dve ťažkosti: 1. Niekedy je veľmi ťažké srozumiteľne a pritom presne opísať nejaký znak opisovanej veci. Najmä ťažko sa opisujú zdanlivo jednoduché veci. 2. Niekedy je ťažké zvoliť si správne poradie pri opisovaní znakov nejakej veci. Obyčajne sa začína najnápadnejšími znakmi a prechádza sa k znakom špeciálnejším. Môže sa opisovať aj postupne z jedného konca na druhý alebo od začiatku do konca. Tu je zasa veľmi dôležité, aby opis bol prehľadný a úplný.

Príklady na opis:

Orol skalný (Aquila chrysaëtos Lin.), kráľ našich vtákov, je taký výrazný, že ho nemožno zameniť so žiadnym iným dravcom, najviac ak s inými orlami. Je veľkosti asi husi, s krídlami asi o 2 m rozpätia, celkového sfarbenia hnedavého alebo svetlejšieho. Krídla dlhé, rovné, bez lomenia, chvost klinovitý. Let má pomalý, krúženie do veľkých výšok vystupujúce. Na krídlach badať od spodu biele škvrny, chvost je svrchu viac alebo menej belavý. Hlava pri lete je zreteľne viditeľná, stojačky — ako u všetkých orlov, vyjmúc orla morského, hadiara a riečneho — má operené až po prsty.

Na Slovensku hniezdi na niekoľkých málo miestach vo vysokých horách na skalách alebo silných stromoch. Mladé nehniezdiace kusy alebo v zime i dospelé sa zatúlajú aj do nížin. Loví len na zemi. Potrava: savce od myší po zajace, vtáky od

[1] Učebná látka, ktorú predpisujú osnovy pre prvý a druhý ročník gymnázia.

veľkosti vrabca po dropa. Hlas je podobný myšiakovmu „hieé" alebo zrýchľovanému „kjikjikjikji". Nie je sťahovavý, viac túlavý. Je — ako všetky orly — aj zákonom chránený, pretože túto ochranu zasluhuje.

(Fr. Turček, *State zo života zvierat.*)

Tento opis sa začína najnápadnejšími znakmi (veľkosť, rozpätie krídel, celkové sfarbenie). Potom sa opisuje spôsob letu a jednotlivosti na tele. Opis sa končí miestom výskytu a opisom hlasu.

Varenie. Varenie je najjednoduchšou kuchynskou úpravou pokrmov. Pri ňom je sprostredkovateľom tepla horúca voda (okolo 100°). Je najčastejšie užívanou kuchynskou technikou, pretože ním dosiahneme najmäkšie a zažívadlá najviac šetriace pokrmy, ktoré dávame najmä pri chorobách žalúdka a čriev.

Varením potraviny mäknú, väzivo sa uvoľňuje, mení sa spôsob väzby jednotlivých zložiek potravy a povrchové napätie, pričom nastávajú ďalekosiahle chemické zmeny.

Voda má pri pôsobení tepla na potraviny dôležitú úlohu: ako sprostredkovateľka tepla vyrovnáva nerovnomerné zohriatie medzi dnom nádoby a jej obsahom. Rovnomerné rozdelenie teploty zaručuje na všetkých miestach rovnaké zmäknutie jedál. Jednotlivé bunky sa od seba oddľaľujú, roztrhávajú, pričom sa uplatňujú všetky zákony vrenia, difúzie, rozpúšťania, srážania a vyluhovania.

(I. Sečanský, *Diétné stravovanie.*)

Tu ide o opis procesu, avšak pri tom všetkom nie je to opis činnosti, lebo varenie sa tu neopisuje ako činnosť, ale opisujú sa vlastnosti varenia, ktoré sú dôležité pre prípravu jedál. Ďalej sa tu vo všeobecnosti opisujú dôsledky, ktoré má varenie na pokrmy.

Osobitným druhom opisu je opis činnosti (opis práce).

Každá len trochu zložitejšia práca alebo činnosť sa skladá z viacerých oddelených úkonov, ktoré nasledujú za sebou, spolu súvisia a spolu utvárajú jeden pracovný postup. Pri opise činnosti sa podáva postup činnosti podľa jednotlivých úkonov, ako nasledujú za sebou. Neopisuje sa istá konkrétna jedinečná činnosť, ale sa podáva skôr návod na istú činnosť. Napr. pri opise pílenia dreva sa neopisuje, ako pílil drevo včera večer náš otec, ale sa podáva, ako sa drevo píli vo všeobecnosti.

Aby opis činnosti bol prehľadný, správny a aby sa dal ľahko naučiť, je potrebné správne označiť deje (vybrať starostlivo slovesá, ktoré označujú dej) a správne menovať materiál a nástroje, ktoré sa pri činnosti používajú. Ak by mohly vzniknúť pochybnosti, ako ktorý nástroj alebo materiál vyzerá, treba ho osobitne opísať a vyznačiť jeho účel. Pri opise býva veľmi často aj ilustrácia (obrázok), ktorá predstavuje opisovaný predmet alebo činnosť.

Príklady na opis činnosti:

Záchrana topiaceho sa. Topiaceho sa najprv treba vytiahnuť z vody. Kým je topiaci sa pri vedomí, hodíme mu do vody lano, záchranný pás, alebo mu podáme na zachytenie tyč, veslo. Treba si pritom počínať opatrne, aby nás nestrhol do vody alebo neprevrátil loďku.

Keď je topiaci sa už v bezvedomí alebo niet poruke nijakých záchranných prostriedkov, môže ho zachrániť len dobrý, silný a v zachraňovaní topiacich sa školený plavec. Je to úloha veľmi ťažká. I dobrý, ale v záchrannej technike neškolený plavec vystavuje sa nebezpečenstvu. Základné pravidlo je, aby sa záchranca priblížil k topiacemu sa vždy odzadu. Nesmie skočiť do vody oblečený, musí vyzliecť aspoň vrchné šaty, obuv a ponožky. Najznámejšie a najvýhodnejšie hmaty sú tieto: Záchranca chytí oboma rukami odzadu hlavu topiaceho sa a plávajúc horeznačky, dopraví ho na breh. Záchranca chytí topiaceho sa odzadu pod pazuchy a zdvihne ho tak vysoko, aby mu hlava vyčnievala z vody. Sám pláva pritom iba nohami.

(B. K. Rippa, *Prvá pomoc.*)

Ako vidieť, má opis činnosti s vyprávaním spoločné to, že opisuje konanie niečoho v časovom poriadku. Od vyprávania sa zásadne líši tým, že sa v ňom nepodáva nejaký istý jedinečný dej alebo súhrn dejov, ale že sa v ňom opisuje postup nejakej činnosti vôbec, a to tak, aby túto činnosť mohol ktokoľvek pri zachovaní primeraných podmienok uskutočniť. Nejde tu o vyprávanie skutočného deja (napr. v našom prípade sa nehovorí o tom, ako sa topil susedovie Jožo a ako sme ho zachraňovali), ale ide o informáciu, ako sa možno istú činnosť naučiť.

Odborný opis. Objektívnosť výrazu.

Príklad:

Torkretovanie.

Striekanie betónu čiže torkretovanie je postup, ktorý slúži na zhotovenie cementových omietok tak, že sa malta pomocou stlačeného vzduchu rozstrekuje na steny.

Ako torkretovací prístroj sa používa tzv. cementové delo.

Prístroj sa skladá z dvoch kónických (= kužeľovitých) nádob *R* a *R'*. Spodná nádoba *R* sa zatvára vekom *C* a horná vekom *C'* pomocou páky.

Dno nádoby *R* je uzavreté tanierom *D* s vykrajovaným obvodom. Tanier je nasadený na hriadeľ *p* a poháňaný šnekovým kolesom (= koleso s nekonečnou skrutkou).

Nad okrej taniera vyúsťuje zahnutá trubica *a* a zo strany je umiestený nátrubok *b*, na ktorý je nasadená hadica.

Nádoba *R* je stále pod tlakom stlačeného vzduchu. Malta sa vpúšťa do nej z nádoby *R* a plniť ju treba každé dve až tri minúty.

Ak sa vpúšťa do spodnej nádoby *R* malta, treba zatvoriť veko *C* a vypustiť z hornej nádoby *R* stlačený vzduch. Potom sa otvorí veko *C'* a nasype do *R'* malta a po zatvorení C' sa vpustí do *R'* stlačený vzduch.

Po vyrovnaní tlakov v obidvoch nádobách otvorí sa veko *C* a malta príde do spodnej nádoby a zaplní výrezy na obvode taniera.

Pri otáčaní taniera prichádza malta k ústiu trubice *b*, odkiaľ je tlakom vyfukovaná do hadice.

Pre normálnu prácu stačí tlak asi 2,5 atm.

Cementové delo je veľmi používané a ním nanášané omietky sú veľmi pevné a nepriepustné a veľmi dobre držia na podklade. Preto sa ich hojne používa pri opravách poškodených múrov a pod. (O. Novák, *Stavebné stroje.*)

Opis torkretovania, zachycujúci istý druh odbornej činnosti v stavebníctve, skladá sa z niekoľkých častí.

Najprv sa v krátkosti dozvedáme, o aký druh činnosti ide, ale niet

bližšieho vysvetlenia o postupe tejto práce. Každému čitateľovi sa žiada vedieť, akým prístrojom sa táto činnosť vykonáva a ako prístroj pracuje. Opis prístroja s jeho jednotlivými súčiastkami, navzájom súvisiacimi, tvorí druhú časť opisu torkretovania. V príslušnej knihe je doplnený obrázkom, ktorý podporuje názornosť tým, že písmená v texte opisu zodpovedajú označeniam jednotlivých častí prístroja na obrázku. V tretej časti je zachytený postup práce s prístrojom. V krátkom dodatku sa napokon zhodnocuje význam torkretovania.

Jednoduchý opis nikdy nemôže vystihnúť celú vec, hoci by aj nebola zložitá. Jednoduchým opisom môžeme podať vonkajší vzhľad veci, jej účel alebo viditeľné úkony nejakého prístroja, ale ani jeden z týchto opisov sám osebe nestačí na vystihnutie celej veci a jej vnútorného zloženia.

V odborných opisoch nestretáme sa s takými vlastnosťami alebo znakmi opisovanej veci, ktoré sú vedľajšie pre jej pracovné účely alebo ktoré sa rozumejú samy sebou (napr. farba prístroja); zato však vzájomné vzťahy súčiastok a ich zaradenie do pracovného postupu podáva odborný opis podrobne a presne. Všetky zachytené vlastnosti svedčia o tom, že úlohou odborného opisu je vysvetľovanie. K tomu prispieva vecná správnosť údajov a presnosť vo vyjadrovaní, čo sa prejavuje odbornou terminológiou.

Odborné názvy, termíny sú slová s presne ustáleným odborným významom. Môžu to byť slová používané aj v bežnej reči (*hriadeľ, veko*) alebo slová zložené z dvoch známych názvov (*železobetón*), ale veľmi často sa v odborných opisoch používajú termíny laikovi cudzie a nesrozumiteľné (*torkretovanie, kónický, atmosféra, šnek*). S takýmito termínmi treba opatrne narábať a používať ich len v odbornom štýle. Podľa jednotlivých odborov používajú sa okrem obrázkov, doplňujúcich a vysvetľujúcich odborný text, aj rozličné diagramy, tabuľky, schémy, vzorce a rovnice.

Termíny sú znakom odborného štýlu, ale nie sú jediným jazykovým prostriedkom pri odbornom opise. Okrem nich vyskytuje sa tu aj mnoho iných slov, bežných v každodennej reči (*striekanie, vzduch, stena, používať, skladať sa, nasadiť*), ale vecnosť a cieľ odborného opisu si vyžaduje, aby to boly len slová všeobecne jednoznačne srozumiteľné, nie citove prifarbené, aby čo najvecnejšie zodpovedaly opisovanej skutočnosti. (Porov. s tohto hľadiska napr. dvojice: *striekať-prskať; delo-kanón; vetvička-ratolieska.*) Slová, väzby a vety, ktorými možno čo najvecnejšie vyjadriť nejakú opisovanú skutočnosť, majú ráz objektívneho výrazu.

Ak sa autor snaží znížiť na najmenšiu možnú mieru všetko osobné, čo by mohol vložiť do slohového útvaru, a snaží sa používať len jazykové prostriedky objektívne, dosahuje o b j e k t í v n o s t i s l o h u. Objektívny sloh neprezrádza osobný citový záujem pisateľa o vec, ale len jeho vedomosti a schopnosť podať vec čo najsrozumiteľnejšie, najvhodnejšie. Spisovateľ môže zvýšiť objektívnosť svojho slohu aj tým, že svoju osobu

posunuje čo najviac do pozadia a snaží sa o neosobný spôsob vyjadrovania.

Složité opisy sú bežné a potrebné vo vedeckých spisoch každého druhu ale vyskytujú sa niekedy aj v popularizačných spisoch alebo v rozličných odborných príručkách. Popri podrobnej znalosti opisovaného predmetu alebo pracovného postupu musí pisateľ zachovávať aj správny postup. Pravidelne sa uvádzajú najprv základné vlastnosti, účel predmetu alebo deja a len potom sa opisujú jednotlivosti, potrebné pre vysvetlenie a doplnenie.

Príklad: Koreň (radix) je bezlistý ústroj, ktorý rastlinu v zemi upevňuje a prijíma pre ňu vodu s rozpustenými nerastnými látkami. Na konci koreňov je *vzrastný vrcholec,* prenikajúci do zeme. Vrcholec je pokrytý náprstkovitým obalom *čiapočkou* (calyptra). Čiapočka chráni neprestajne rastúci vrcholec pred úrazom. Skladá sa z ploských buniek, ktoré na povrchu čiapočky stále odumierajú a stále sa nahrádzajú novými bunkami delivého pletiva.

(M. Novacký, *Botanika pre vyššie triedy.*)

Opis bez usporiadania stráca na cene, preto v odbornom štýle treba úzkostlivo dbať na ustálený poriadok, ktorý sa často prejavuje až schematičnosťou.

Rovnaká systematika pri opise príbuzných javov veľmi podporuje prehľadnosť a je dôležitým činiteľom v odborných opisoch.

Príklad:

Jód (Jodum).

J I, V, VII = 126,82.

Výskyt. Slúčeniny jódu sprevádzajú v prírode slúčeniny chlóru a brómu.

Príprava a výroba. Jód sa pripravuje obdobne ako bróm...

Vlastnosti. Jód pri obyčajnej teplote je mäkká tuhá látka...

Použitie. Jód sa používa v lekárstve...

(M. Čollák, *Anorganická chémia.*)

Podobný postup sa zachováva pri opise všetkých prvkov.

Názornosť slohu.

Názornosťou slohu rozumieme spôsob vyjadrovať neznáme veci a ich názvy pomocou známych vecí a pomenovaní. Podávateľ, ktorý sa snaží o názornosť, musí myslieť na vzdelanie a iné predpoklady prijímateľa, ktorému chce čo najvernejšie, ale aj čo najsrozumiteľnejšie priblížiť nejakú vec. Veci menej známe alebo neznáme vysvetľuje známymi pojmami, pričom na doplnenie názornosti používa hodne prirovnaní a spôsobových viet. Z mimojazykových prostriedkov si vypomáha diagramami alebo obrázkami, ktorých jednotlivé čiastky sú očíslované, prípadne označené písmenami.

Príklad:

Srdce auta — valec.

Srdce je svalovitá nádoba, neustále sa rozťahujúca a sťahujúca. Keď sa roztiahne, zväčší sa jeho vnútorný obsah a krv z tela prúdi do srdca. Keď sa stiahne

zmenší sa jeho vnútorný obsah a krv z neho vtláča sa do tela. Aj auto má takéto srdce. Je ním kovová valcovitá nádoba, podobajúca sa hrncu, obrátenému hore dnom; voláme ju valcom (Va). Do valca je zo spodku vsunutý iný kovový valec, tzv. piest P, ktorý sa môže v ňom tesne pohybovať hore-dolu. Keď piest ide dolu, zväčšuje sa vnútorný obsah valca a čerstvá smes z karburátoru prúdi do vnútra valca. Keď piest ide hore, zmenšuje sa vnútorný obsah valca a spálená smes sa vytláča von z valca. Aby sa čerstvá smes mohla dostať do valca a spálená smes von z neho, sú v hlave valca dva okrúhle otvory, v ktorých sa pohybujú tzv. ventily V. Sú to akési dvierka, ktoré sa osobitným zariadením otvárajú a zatvárajú, keď treba. V prostriedku hlavy valca je zašraubovaná tzv. zapaľovacia sviečka S, ktorá v pravej chvíli zapáli smes vo valci. Pohyb piesta hore-dolu prenáša sa kovovou tyčou, tzv. ojnicou O, na kľuku Kl pod valcom, ktorý sa otáča. Takto pohyb piesta hore-dolu premieňa sa na otáčavý pohyb kľukového hriadeľa Kh. Je to ako pri natáčaní gramofonu: aj tu premieňa sa pohyb lakťa sem-tam na otáčavý pohyb dlane s kľukou.

(E. Philadelphy, *Auto, motocykel, traktor.*)

Názornosť slohu nie je výlučnou vlastnosťou vecných jazykových prejavov. Aj v krásnej spisbe autori s obľubou oživujú svoj sloh názornosťou.

Príklady:

Preto sa starena triasla, až sa spiežové dróty okuliarov rýchle pohybovaly.

(Vajanský, *Podrost.*)

Kríza sa valí ako traktor, pritláča k zemi milióny ľudí, ide a nezastavuje sa.

(Jilemnický, *Kus cukru.*)

K názornosti slohu veľmi prispievajú slová s konkrétnym obsahom. Abstraktá rušivo zasahujú do názornosti, pokiaľ nejde v umeleckej spisbe o pomenovania citov a nálad. Ale aj pri konkrétach pre zvýšenie názornosti vyberá si umelec radšej slová jednoduchšie, známejšie, s väčším rozsahom, a doplňuje ich prirovnaniami. Len zriedkavo sa používajú pre názornosť slová obsahove bohatšie, terminologicky presnejšie. Tie sú totiž názornejšie len pre tých, ktorí ich poznajú.

Príklad: Jeho chôdza je taká, ako by pravou nohou stúpal na stolček a ľavou do jamky, lebo pravá bola asi o dva palce dlhšia ako nebožiatko ľavá, preto sa musel zahadzovať v chôdzi. (Kukučín, *Rysavá jalovica.*)

Vhodne volené prirovnania sú najbežnejšou pomôckou názornosti. V ľudovom jazyku ich nachádzame veľké množstvo v celých stupniciach. Napr.: *Je červený ako ruža. Je červený ako rak. Je červený ako súkno.*

Snaha spisovateľa o názornosť môže ísť len potiaľ, pokiaľ nenarúša pravdivosť, t. j. podávanie verného obrazu skutočnosti v slovách. Najmä v citove prifarbených prejavoch hrozí nebezpečenstvo, že sa prirovnania preexponujú a dostanú expresívny ráz. Premrštenú názornosť využívajú spisovatelia v humoristickom štýle.

Popri názornosti výrazu s hľadiska zrakového prichádzajú do úvahy aj spôsoby, ako možno dosiahnuť názornosť sluchovú. S tohto hľadiska najnázornejšie sú slová onomatopoické, hojne využívané pre názornosť.

Cveng kosí.

Šu-šu-šu-šu — šav!
Cvendžíme,
zuníme,
zvoníme —
skosíme
roli zlatohlav.

Ži-ži-ži-ži — žes!
Osielka
neveľká,
ocieľka
hrdielka
naostrila rez.

Šu-šu-šu-šu — ušť!
Čo bolo
okolo,
skosíme
na holo —
a zas bude púšť.

Stesk svrčkov.

Ža-ža-ža-ža —
Nič nepováža:
že čvrkám,
že štrkám;
len berú
raňajky, obed,
večeru —
sto bied... zrzrzř, skok!...

Prepelice (v to).

Chav-chav — podspodok!
všetko padá na spodok.
Škoda žitka, jarca škoda,
pšenice:
boly ako šumná voda,
my v nej ako mrenice.

(Hviezdoslav, *V žatve.*)

Popri názornosti výrazu snažia sa niekedy spisovatelia aj o názornosť slohu. Dosahujú ju tým, že miesto opisu deja podávajú udalosť rozprávaním a spestrujú ju dialogom. K názornosti prispievajú aj opisy a charakteristiky. Názornosť dialogu sa môže dopĺňať aj vhodným reprodukovaním jazykových zvláštností hovoriaceho.

Slovosled a aktuálne vetné členenie

Eugen Pauliny

O vete s hľadiska aktuálneho vetného členenia uvažujeme vtedy, keď sa na ňu dívame ako na výpoveď o skutočnosti, teda keď sa na vetnú výpoveď dívame v jej zapojení do všetkých súvislostí, ktoré podmieňujú jej vznik a obsah. Vtedy sa nám výpoveď člení na dve časti.

Prvá časť, ktorú nazývame v ý c h o d i s k o m výpovede, vypovedá o skutočnosti také veci, ktoré sú relatívne známe. Východiskom výpovede sa sama výpoveď tesne viaže na skutočnosť, z ktorej vychodí, o ktorú sa opiera a o ktorej vypovedá.

Druhá časť, ktorú nazývame jadrom výpovede, obsahuje tú časť oznámenia, ktorá je relatívne nová a neznáma. S obsahovej stránky sú v jadre výpovede neznáme veci, t. j. také veci, ktoré treba oznámiť. Celá výpoveď sa vlastne uskutočňuje preto, aby sa vyslovilo jadro výpovede. Východisko výpovede slúži iba za spojivo medzi skutočnosťou, ktorá je známa, a jadrom výpovede, ktoré je neznáme.

Predstavme si situáciu: Je sjazd KSČ. Prejavy rečníkov sa prenášajú rozhlasom. V nejakej rodine si otvoria rozhlasový prijímač. Z prijímača sa začnú ozývať slová rečníka. Že niekto hovorí prejav, je zrejmé po niekoľkých vetách. Avšak nie je známe, kto hovorí. Tu jeden z členov rodiny podľa príznakov, ktoré sú mu známe, zistí, že hovorí prezident republiky I povie: *„To hovorí pán prezident."* V tejto situácii je východiskom výpovede „to hovorí", lebo všetkým prítomným je známe, počujú, že niekto „hovorí". Výraz „pán prezident" je tu jadrom výpovede, lebo ním sa oznamuje v danej súvislosti neznáma časť skutočnosti.

Predstavme si tú istú situáciu trochu pozmenenú: Na sjazde KSČ hovorí viacej rečníkov. Počúvajúca rodina má najväčší záujem na prezidentovom prejave. Očakáva, kedy bude hovoriť. Keď niekto z prítomných zistí, že prezident už hovorí, oznámi to vetou: *„Pán prezident už hovorí."* V tejto situácii je východiskom výpovede výraz „pán prezident", kým jadrom výpovede je výraz „už hovorí". Obsah výrazu „už hovorí" je totiž tou časťou skutočnosti, ktorej jestvovanie sa očakáva, kým výraz „pán prezident" tvorí relatívne známu časť skutočnosti.

Závisí teda od situácie, o ktorej veta vypovedá, ktorá časť z nej je relatívne známa (to je východisko výpovede) a ktorá časť je nová, dovtedy neznáma (to je jadro výpovede).

Jadro výpovede poznáme podľa toho, že ho musíme vysloviť vždy. Východisko výpovede naproti tomu v hovorovej reči, v allegrovom tempe, keď nám ide len o oznámenie podstaty, často vynechávame. V prvej situácii napr. postačí, keď podávateľ oznámi: „Pán prezident!" Zo súvislosti je celkom jasné, že „hovorí", lebo to všetci počujú. V druhej situácii môže podávateľ formulovať svoju výpoveď: „Už hovorí." Výraz „pán prezident" sa ľahko domyslí, lebo počúvajúci navzájom vedia, že ich zaujíma prezidentov prejav.

Takto poňaté aktuálne vetné členenie rozpracoval Vilém Mathesius vo svojich štúdiách, pouverejňovaných v odborných časopisoch a napokon súhrnne vydaných medzi inými štúdiami v knihe *Čeština a obecný jazykozpyt*.[1]

V staršej jazykovede sa tu pracovalo s pojmami „psychologický podmet" a „psychologický prísudok". Psychologickým podmetom sa rozumelo východisko výpovede, psychologickým prísudkom zasa jadro výpovede. Takto sa rozpracovávala veta najmä v časoch mladogramatických. Pozi-

[1] Praha 1947.

tivistická asocianistická psychologia vplývala totiž na mladogramatickú jazykovednú teóriu. Pád asocianistickej psychologie spôsobil, že aj skúmanie aktuálneho vetného členenia ustúpilo do pozadia. I keď mladogramatické poňatie vetného členenia bolo psychologizovaním zaťažené, jednako sám fakt, že po páde asocianistickej psychologickej teórie sa prestalo sústavnejšie bádať o aktuálnom vetnom členení, pôsobil negatívne, pretože skúmanie slovosledu na nejaký čas stratilo jednu zo svojich základných téz. Tým viac treba oceniť prácu Mathesiusovu. Nastolil znovu a rozpracoval totiž poňatie aktuálneho vetného členenia bez zavádzajúceho psychologizovania.

Na základe Mathesiusových prác a v jeho stopách možno o aktuálnom vetnom členení povedať ešte toto:

Vo výpovedi treba rozlišovať dvoje poradie: objektívne a subjektívne. V objektívnom poradí je najprv východisko výpovede a potom jadro výpovede. V subjektívnom poradí je najprv jadro výpovede a potom východisko.

Vec si ujasníme najlepšie na príkladoch. Ako vzor objektívneho poradia môžu nám slúžiť začiatky slovenských ľudových rozprávok.

Napr.: Bol raz jeden pán, čo nemal detí, iba jedno krásne dievča. — Mala raz jedna chudobná matka troch synov a jedno utešené dievča. — Kdesi v hore bývaly tri ženy. — Mali raz chudobní rodičia utešené dievčatko a chlapčeka.

Pri rozprávkach prijímateľ vie, že ktosi „bol", že bol „raz" „kdesi". To sú veci relatívne známe, preto sa rozprávka v objektívnom poradí začína vždy ako východiskom výpovede tvarom slovesa „byť" alebo všeobecným časovým alebo miestnym určením. Potom príde jadro výpovede, v ktorom sa podá osoba, ktorá bola, niečo mala alebo jednoducho žila.

Inokedy, aby bolo ešte jasnejšie, že ide o rozprávku, a aby bol začiatok rozprávky ešte viacej objektívny v poradí, začína sa rozprávka ustálenou úvodnou formulou. Tá vysadzuje celé nasledujúce vyprávanie z objektívnej skutočnosti do rozprávkovej skutočnosti. Táto úvodná formula jasne signalizuje, že nasleduje rozprávka ako istý slovesný útvar. V slovenských rozprávkach sú najčastejšie tieto úvodné formuly:

Kde bolo, tam bolo... — Za horami, až hen za Červeným morom... — Kde bolo, tam bolo, v sedemdesiatej siedmej krajine, za Červeným morom, za skleným vrchom, za drevenou skalou, kde sa voda sypala a piesok sa lial, kde slaninou strechy pokrývali a klobásami ploty opletali... — Za starých časov, za starých bohov... — Za dávnych dáven... — V sedemdesiatej siedmej krajine ešte za starého kráľa Vida...

Po tomto formálnom začiatku sa začína vlastná rozprávka s vlastným východiskom a jadrom výpovede. Niekedy úvodná formula splýva s východiskom výpovede.

Napr.: Za starodávnych časov / žil jeden veľmi bohatý kráľ.

Inokedy zachováva úvodná formula svoju samostatnosť, ale viaže sa tesne k východisku výpovede tým, že má gramatickú shodu s jadrom výpovede.

Napr.: Kde bola, tam bola, bola jedna dedina.

Túto úvodnú formulu možno vysloviť aj celkom samostatne, bez syntaktickej sviazanosti.

Kde bolo, tam bolo, bola jedna dedina.

Taký začiatok, kde východisko výpovede je opreté o znalosť situácie alebo kde je východisko výpovede relatívne známe, nazývame podľa Mathesiusa opretým východiskom výpovede. No stretávame sa aj s neopretým východiskom výpovede. Pri neopretom východisku sa podáva východisko výpovede zaraz ako relatívne známe, hoci sa s ním prijímateľ stretáva po prvý raz. Porov. niektoré začiatky slovenských rozprávok:

Mechúrik Koščúrik bol sirota.
Šelma sedliak nemal už nič na svojom bydle.
Istý bohatý kupec vyberal sa na tovar do ďalekých krajín.

Tu chýba všeobecné určenie času a miesta a sloveso jestvovania. Tieto výpovede by bolo možno zmeniť na výpovede s opretým východiskom výpovede asi takto:

Bol raz Mechúrik Koščúrik a bol sirota.
V jednej dedine žil raz šelma sedliak a ten už nemal nič na svojom bydle.
Kde bolo, tam bolo, bol raz jeden bohatý kupec. Tento kupec sa vyberal na tovar do ďalekých krajín.

Keď sa výpoveď začína neopretým východiskom výpovede, máme síce do činenia s objektívnym poradím, ale jednako je toto poradie aktualizovanejšie, vzrušenejšie, ako keď máme do činenia s opretým východiskom výpovede. Táto skutočnosť sa využíva aj štylisticky. Neopretým východiskom výpovede prichádzame ako by *in medias res* vyprávania. Nútime prijímateľa, aby úplne zacielil svoju pozornosť na vyprávanie. Predpokladáme, ako by východisko výpovede bolo prijímateľovi známe. Vyprávanie s neopretým východiskom výpovede je trhanejšie, rapsodickejšie. Porov. dva príklady z umeleckej prózy:

Pán Tekvinský padol, i zaplakala polovica krajiny uhorskej.

(J. Kalinčiak.)

Synovia odišli z jari na múranie.

(D. Chrobák.)

Použitie neopretého východiska výpovede ako kompozičného triku sa ukáže zrejmejším z väčšieho úryvku.

Príklad: „Veľkomožná" slúžka z fary založila si ruky a vystúpila z brány na ulicu. Tvár, na ktorej kvitnú líca ako ruže, hoci prešla Anča už štyridsiaty rok, skláňa trucovite akosi a krok jej je vážny, ako by ona bola najbohatšia gazdiná v dedine. Čierne lesknúce sa oči upiera na zem a okolo úst črta akejsi vyhrážky. Pred šiestimi rokmi bola Anča vo veľkej núdzi. Detí troje na hrdle, ani variť nemala čo a muž chorý. No chlapci jej podorastali a šli svetom po službe; jedno vzal k sebe Boh a ona s mužom šla na faru slúžiť. A čím viac slúži, tým väčšou paňou sa cíti byť. Sebavedomie jej už počína prekračovať hranice. Keď vraví, to s takým krikom rozpráva, že ju i do susedov počuť, a smiech jej hlása dvorom, ako by tridsaťročná žena tade chodila.

(Timrava.)

Rozprávka sa začína, ako u Timravy často, s neopretým východiskom výpovede. Iba dodatočne sa rozvíja rámec, do ktorého je vyprávanie vsadené, a dodatočne sa vysvetľuje, kto bola „veľkomožná slúžka", aká je jej povaha a aký bol jej osud. Proti tomu pri opretom východisku výpovede sa rozvíja dej od všeobecného k zvláštnemu.

Príklad: Nastala jar. Lúče slnka oteplely; zem zohriata vydáva paru a vôňu. Povetrie kĺzké, sťa by hladilo, a plné sviežosti. Tráva na lúkach tisne sa von, vŕby a rakyty začínajú pučať pri potokoch. Všetko sa budí k životu a hýbe k činu. Ľud chvatom berie sa do jarných prác. Cez zimu oddychoval každý, zaležané údy žiadajú sa na čerstvé povetrie — do poľa. Tváre sa omaľujú v slnci na červeno, oči prijmú svit bystrý a smelý.

Iba u Ťapákov chlapi postávajú po dvore a nemôžu striasť so seba zimnú lieň. Nemôžu sa nahútať, či ísť dnes začať oračku. Role síce túžia už po pluhu — no nie je piatok, ale streda. U Ťapákov však odjakživa nezačínali práce v iný deň. V minulý piatok orať nemohli, bolo primokro, treba im šetriť slabo prezimovaný statok, ale ak budú čakať do piatku, zatvrdne zem. Mali by teda ísť dnes, ale či to bude dobre, či sa vydarí, keď začnú prácu v iný deň? Či tu bude požehnanie...?

(Timrava.)

Dlhší úryvok by ukázal ešte presvedčivejšie, že tu vyprávanie vychádza z opretého východiska výpovede. Pravdaže, pri väčších kompozičných celkoch tu už nejde o opreté alebo neopreté východisko jednej výpovede, ale o celú kompozičnú perspektívu, či sa ide od zvláštneho k všeobecnému, alebo od všeobecného k zvláštnemu.

Východiskom výpovede je veľa ráz osobné zámeno, ktoré má platnosť vetného podmetu. Ako je známe, v slovenčine sa zámenný podmet zpravidla nevyslovuje. Napr.: *(ja) spievam, (ty) píšeš.* V takýchto prípadoch nemôžeme dosť dobre tvrdiť, že východisko výpovede je nevyslovené, že teda ide o allegrové tempo. Východisko výpovede sa v týchto prípadoch totiž zreteľne javí na slovesnej osobnej prípone: spieva*m*, píše*š*. Ale sú prípady, keď je východisko výpovede skutočne zamlčané. Je to vtedy, keď je celkom samozrejmé prijímateľovi i podávateľovi. Napr.: (Naša Helenka) *Spadla.* (Ona) *Necíti sa dobre.* — (Už je) *Pol siedmej.* Ako sme to už vyššie spomenuli, je to najmä v hovorovom štýle, pri allegrovom vyjadrovaní, keď sa z výpovede oznamuje len to najpodstatnejšie, t. j. jadro výpovede.

V sväzovaní jednotlivých výpovedí pri objektívnom poradí je vždy jadro predchádzajúcej výpovede východiskom nasledujúcej výpovede.

Napr.: Kde bolo, tam bolo, // bola / jedna dedina. // A v tej dedine / býval jeden otec. // A ten otec / mal troch synov. // Najmladší z nich / mu raz povedal: ...

Výraz „jedna dedina", ktorý je jadrom prvej výpovede, je v inej syntaktickej súvislosti východiskom druhej výpovede, výraz „jeden otec", ktorý je jadrom druhej výpovede, je východiskom tretej výpovede atď.

Ako teda z uvedeného vyplýva, aktuálne vetné členenie s objektívnym poradím sa používa pri nevzrušenom, pokojnom vyprávaní. Jednotlivé výpovede sa na seba pevne a srozumiteľne viažu. Vyprávanie je plynulé, pokojné. Vyznačuje sa tzv. „epickou šírkou".

Okrajovo tu ešte pripomenieme, že vyprávanie môže byť jednokoľajné a viackoľajné.

Jednokoľajným je vyprávanie vtedy, keď sa odvíja z jedného východiska k jednému jadru. Jadro prvej výpovede sa stáva východiskom druhej výpovede, jadro druhej výpovede sa stáva východiskom pre tretiu výpoveď atď. Príkladom pre jednokoľajné vyprávanie môže byť práve uvedená ukážka z ľudovej rozprávky.

Viackoľajné je také vyprávanie, pri ktorom sa z jedného východiska prichádza k viacerým jadrám.

Napr.: To som vtedy viezol buky zo Svídova do Východnej. // Buky pre nebohého farára Orfanidesa. // Bol by som došiel domov za vidna, ale na Drahom dreve zlomila sa mi klanica. Kým som osadil novú — zvečerilo sa. A kým som došiel na križne cesty — bolo už celkom tma. *(D. Chrobák.)*

Tu sa z jedného východiska (*To som vtedy viezol buky zo Svídova do Východnej.*) prichádza k dvom jadrám (*Buky pre nebohého farára Orfanidesa. — Bol by som došiel domov za vidna, ale...*). Východisko *Buky pre nebohého farára Orfanidesa* sa síce vôbec ďalej už nerozvíja, rozvíja sa len druhé jadro, ale možnosť tu je a v podobných prípadoch sa často aj využíva. Ale to už je otázka kompozičná, ktorú tu ďalej rozvádzať nebudeme. Vrátime sa späť k aktuálnemu vetnému členeniu.

V druhom poradí, v poradí subjektívnom, je na začiatku výpovede jadro výpovede a až na druhom mieste je východisko výpovede. Toto poradie je silne aktualizované. Je motivované snahou vypovedať najprv o podstate výpovede, o jadre a až potom, viacej z formálnych dôvodov, doplní sa výpoveď na celú vetu aj východiskom. Predstavme si situáciu: Niekto kráča po schodoch. V byte hádajú, kto ide. Východiskom výpovede je tu dej „ísť", lebo ten je známy. Jadrom výpovede je ten, kto ide. Preto objektívne poradie je: *ide otec, ide mama, ide Janko.* Pri subjektívnom poradí sa najprv vypovie jadro a až potom východisko. Predstavme si, že deti robia v byte šantu a zrazu jeden z nich rozozná otcove kroky na schodoch i zavolá na poplach: *„Otec ide!"*

V inej situácii by mohlo byť iné hodnotenie. Predstavme si, že deti čakajú otca. Vtedy to dieťa, ktoré prvé rozozná jeho kroky na schodoch, zvolá: *„Už ide otec!“* V tejto situácii musíme toto poradie pokladať za subjektívne, lebo jadrom výpovede je „už ide“, kým východiskom je „otec“.

Subjektívne poradie, ako sa ukazuje z vyššie uvedeného rozboru, užíva sa vtedy, keď sa tým má vyjadriť citové vzrušenie, citový dôraz. Často sa používa subjektívne poradie aj v umeleckých dielach. Zvyšuje sa ním dynamika rozprávania. Vyprávanie neplynie širokým, pokojným tokom, ale je trhané, rapsodické.

Príklad: (Situácia je táto: Akýsi valach oznámil Jánošíkovi a jeho chlapcom, medzi ktorými bol i Turiak, že dolinou cestuje bohatá Skarzonova žena. Zbojníci ju bežia ozbíjať.)

Valach sa im prilepí na päty.
Nedajbože *striasť sa* ho.
Zagáni na neho zavše Jánošík, ale nevraví nič.
Pri Garajovom potoku stihnú bohatú Skarzonku.
Rozčapil sa Turiak v úvoze, trčí ako balvan.

(I. Mináriк.)

Keby sme premenili subjektívne poradie na objektívne a keby sme odstránili historický prézent, ktorý tiež zvyšuje dramatičnosť vyprávania, a keby sme odstránili členitosť odsekov, ktoré tu zvyšujú trhanosť vyprávania, celé vyprávanie by sa stalo oveľa pokojnejším.

Napr.: Valach sa im prilepil na päty. Nedajbože sa ho striasť. Jánošík na neho zavše zagánil, ale nevravel nič. Bohatú Skarzonku stihli pri Garajovom potoku. Turiak sa rozčapil v úvoze a trčal ako balvan.

Z doterajších úvah vyplýva, že pre slovosled má základnú dôležitosť aktuálne vetné členenie. Je to moment významový, a teda štylistický. Nie je to moment gramatický, teda formálny.

V jazykovej praxi sa robia pri slovoslede veľa ráz chyby. Správnosť slovosledu sa často posudzuje podľa poučky, známej z každej gramatiky. Podľa tejto poučky je tzv. normálny slovosled tento: podmet — prísudok — predmet — príslovkové určenie, napr.: *Janko sbieral huby do košíka*. Táto poučka je chybná, lebo sa v nej neprizerá na aktuálne vetné členenie. Aktuálne vetné členenie je pre slovosled činiteľom základným a najvýznamnejším. S ohľadom na aktuálne vetné členenie platia v slovenčine tieto základné zásady:

1. Pri pokojnom oznámení má výpoveď tzv. objektívne poradie. To znamená, že na začiatok výpovede sa kladie to, čo je relatívne známe a ku koncu výpovede to, čo je vo výpovedi nové. Z toho vyplýva, že v objektívnom poradí sa kladie tá časť výpovede, na ktorej je dôraz, až na samý koniec.

2. Pri vzrušenom, aktualizovanom oznámení má výpoveď tzv. subjek-

tívne poradie. To znamená, že na začiatok vety sa kladie z výpovede to, čo je vo výpovedi nové, a ku koncu výpovede to, čo je relatívne známe. To znamená, že pri subjektívnom poradí tá časť výpovede, na ktorej je dôraz, sa kladie na počiatok oznámenia.

Uvedené dve zásady sa týkajú slovosledu oznamovacej výpovede. Tými istými princípmi sa riadi aj slovosled rozkazovacích, zvolacích a opytovacích viet.[1] Rozdiel proti oznamovacej výpovedi je len v tom, že pri týchto výpovediach je často ustálené alebo subjektívne alebo objektívne poradie.

Otázky sa delia na doplňovacie a zisťovacie. Pri doplňovacích otázkach ide o doplnenie neznámeho faktu zo skutočnosti, preto sa doplňovacie otázky začínajú opytovacím zámenom alebo opytovacou príslovkou. Toto zámeno alebo príslovka funguje ako jadro doplňovacej opytovacej vety. Opytovacie zámeno alebo príslovka je na začiatku vety a teda doplňovacie opytovacie vety majú subjektívne poradie.

Napr.: *Kde* bývate? — *Čo* si im povedal? — *Kde* len môže byť?

Pri zisťovacích otázkach ide o potvrdenie, či skutočnosť, na ktorú sa opytujeme, je pravdivá alebo nie. Tieto otázky majú tiež zpravidla subjektívne poradie. Začínajú sa obyčajne prísudkovým slovesom, ktoré je ústredným bodom, na ktorý sa viaže obsah výpovede.

Napr.: *Zľakla si sa* veľmi? — *Poznali ste* môjho ňanku? — *Nebudú* ťa hrešiť?

Toto postavenie slovesa sa môže zastrieť rozličnými modálnymi úpravami, ktorými sa vyjadruje, aká odpoveď sa čaká.

Napr.: *Azda* ťa len nebudú hrešiť? — *Vari* ste poznali môjho ňanku? — *Či* ma poznávaš? — *Ozaj* si sa veľmi zľakla?

Ak sa kladie zvýšený dôraz na subjekt (ako na pôvodcu slovesného deja), vtedy je na začiatku vety subjekt.

Napr.: *Ty* by si nezradil kamaráta?

Ako vidieť, slovosled zisťovacích otázok nie je vždy rovnaký. Tu bude treba ešte podrobnejší výskum.

Rozkazovacia veta má zpravidla subjektívne poradie. To značí, že rozkaz, vyslovený imperatívom, je na začiatku vety.

Napr.: *Poďme* kačky pásť! — *Držte* sa za ruky! — *Požičaj* mi zlatku! — *Poď*, syn môj, veď aj ty si náš! — *Pakuj* sa mi s očí, ožran akýsi!

Táto základná schéma je zastretá len vtedy, keď je pri rozkaze dôležitejšie to, čo sa k rozkazu viaže.

Napr.: Choď za vozom! — *Za vozom* choď!
Držte sa za ruky! — *Za ruky* sa držte!
Volajte lekára! — *Lekára* volajte!

[1] Slovosledu týchto viet venoval V. Mathesius časť svojej štúdie *Základní funkce českého pořádku slov*, Čeština a obecný jazykozpyt, 327 n.

Rozkazy s týmto obráteným slovosledom sú dôraznejšie, niekedy vyznievajú ako vyhrážka.

Napr.: Toto si zachovaj! — Ty sa nemiešaj! — Tie peniaze vráť!

Oslovenie predchádza obyčajne pred rozkazom.

Napr.: *Ďurko,* požičaj mi zlatku! — *Katka,* poď už!

Ak je obrátený slovosled, vtedy je väčší dôraz na rozkaze ako na oslovení.

Napr.: Poď, syn môj! — Požičaj mi zlatku, Ďurko!

Oslovenie sa začína najdôraznejším svojím členom, preto prívlastky stoja pri oslovení za svojím menom. Napr.: *brat môj! mama moja sladká! syn môj milý!* Iba v ustálených spojeniach to tak nie je. Napr.: *dobrý človek!* Osobné zámeno, ak je pri oslovení, sa nedáva za svoje meno. Napr.: *ty beťár! vy leňosi!*

Želacie vety majú na začiatku spojku (*bodaj, bohdaj, kiež, keby*) a potom je objektívne poradie.

Napr.: *Bodaj* ste sa zhavranili! — *Kiež* ste ostali zdraví! — *Keby* som si to len vedel vysvetliť!

Zvolacie vety majú dvojakú podobu: podobu oznamovacích viet a podobu opytovacích viet. Keď majú podobu oznamovacích viet, vtedy môžu mať — podobne ako oznamovacie vety — subjektívne alebo objektívne poradie. Napr.: *To sú pekné koníčky!* (tu je objektívne poradie, lebo jadrom je „pekné koníčky"). — *Človek sa topí!* (tu je subjektívne poradie, lebo jadrom vety je „človek"). — Keď majú podobu opytovacích viet, vtedy je častejšie objektívne poradie. Napr.: *Aký je to čudný človek!* (jadrom je „čudný človek"). Subjektívne poradie je tu menej časté: *Aký čudný človek je to!*

Na záver treba ešte povedať toto: Hoci je zásada aktuálneho vetného členenia pre vetu činiteľom základným a najdôležitejším, nie je činiteľom jediným. Okrem toho treba uviesť, že aplikácia zásad aktuálneho vetného členenia nie je v jednotlivých prípadoch taká jednoduchá, ako sme ju shrnuli v dvoch základných poučkách, uvedených vyššie. Ako ďalších činiteľov, ktorí majú vplyv na slovosled, treba uviesť moment rytmického členenia výpovede, gramatický moment a dôraz a intonáciu. Z týchto činiteľov najmä rytmické členenie, dôraz a intonácia komplikujú onen jasný plán vetného slovosledu, ktorý nám dáva zásada aktuálneho vetného členenia sama osve.

V ďalších príspevkoch budeme sa usilovať podať postupne rozbor všetkých činiteľov, ktorí vplývajú na slovosled slovenskej vety v súvislosti s akuálnym vetným členením.

Z jazykovednej terminologie

Jozef Ružička

Pomenovacie prostriedky.

Pomenovanie je činnosť hovoriaceho (alebo píšuceho), ktorou sa nejakej veci z mimojazykovej skutočnosti prisudzuje meno, teda ktorou sa nejaký myšlienkový obsah spája v jednotu s istým jazykovým prvkom. V takýchto celkoch myšlienkový obsah predstavuje význam pomenovacej jednotky a jazykový prostriedok zas jej formu. Gramatická forma jazykových prvkov, slúžiacich na pomenovanie, nie je rovnorodá. S hľadiska gramatickej stavby rozlišujeme tieto druhy pomenovacích prostriedkov: slovo, združené pomenovanie a ustálené spojenie. Všetky druhy pomenovacích prostriedkov majú však tú spoločnú vlastnosť, že sa nimi jazykove označujú také úseky mimojazykovej skutočnosti, ktoré sa chápu ako nedeliteľné celky.

Slovo (v slovenčine a v jazykoch podobnej gramatickej stavby) je taký druh pomenovacieho prostriedku, ktorý s hľadiska hláskového skladu i s hľadiska vety tvorí jednoliaty celok. Hláskový sklad slov sa vyznačuje najmä tým, že sa pevné poradie hlások v nich nemôže prervať a nemožno do tohto poradia hlások vsunúť ľubovoľné hlásky alebo rad hlások. Vetná úloha slova je najmä v tom, že slovo zpravidla vystupuje ako samostatný vetný člen, teda ako nositeľ istej syntaktickej funkcie. Napríklad vo vete *Pero je kovové* slovo *pero* je podmet; vo vete *Špička pera sa zlomila* slovo *pera* je prívlastok. Na týchto dvoch príkladoch vidíme, že jednotlivé syntaktické funkcie sa vyjadrujú rôznymi tvarmi toho istého slova (gramatickými tvarmi slova). Gramatické tvary toho istého slova spája v jednotný celok ich lexikálny význam, pretože všetkými gramatickými tvarmi toho istého slova vyjadrujeme ten istý myšlienkový obsah, tú istú vec mimojazykovej skutočnosti, pravda, v rôznych vzťahoch.

Podľa významovej i tvarovej príbuznosti rozlišujeme tieto druhy slov: prvotné slovo, odvodené slovo a zložené slovo.

Prvotné slovo je také slovo, ktoré slúži ako základ pre tvorenie ďalších slov. Napríklad slovo *plán* je prvotné slovo, pretože je základom týchto slov: *plánovať, plánovač, plánovitý* ... Podobne aj slovo *písať* je základom slov *písmo, pisateľ, zápis, rukopis* ...

Odvodené slovo je také slovo, ktoré je utvorené z nejakého prvotného slova pomocou prípony alebo predpony, ktorá sama osve v jazyku sa nepoužíva ako samostatný pomenovací prostriedok a nemôže byť základom pre tvorenie odvodených slov. Do tejto skupiny odvodených slov jednoznačne zaraďujeme všetky slová utvorené zo základného slova pomocou prípon, ktoré majú lexikálny význam. Napríklad: *plánovať, plánovač, plánovitý* (zo základu *plán*); *písmo, pisateľ* (zo základu *písať*). Čiastočne možno do skupiny odvodených slov zahrnovať aj slová, ktoré sa skladajú z predpony a pomenovacieho základu. Sú to najmä slovesá s tzv. len vidovou predponou. Napríklad: *napísať, doskočiť, zbiť* ... Niekedy sa takéto slovesné tvary pokladajú za zložené.

Zložené slovo je také slovo, ktorého pomenovací základ sa skladá obyčajne z dvoch, niekedy aj viacerých častí, vyskytujúcich sa tiež ako samostatné

pomenovacie základy. Napríklad: *mierumilovný, zloduch, vodopád, prepísať, nálet; nemilosrdný, bielo-modro-červený* ...

Slovná zásoba väčšiny jazykov sveta sa skladá z prvotných, odvodených a zložených slov. Súhrn slov, ktoré majú spoločný pomenovací základ, menujeme slovnou čeľaďou. Tak napríklad v slovenčine tvoria slovnú čeľaď slová, ktoré majú spoločný slovný základ *stol-: stôl, stolička, stolovať, stolár, nastoliť, nastoľovať* ... Alebo *stroj-: stroj, strojník, strojníctvo, prístroj, nástroj, ohňostroj* ...

Združené pomenovanie je taký druh pomenovacích prostriedkov, ktorý s hľadiska gramatickej formy sa skladá z dvoch jednotiek. Táto zložená jazykovej formy však nie je rohodujúca. Výrazy ako napríklad *stračia nôžka, vtáčie mlieko* musíme hodnotiť ako jednotné pomenovacie prostriedky, pretože označujú jednu, nedeliteľnú vec mimojazykovej skutočnosti. Ukazuje to najmä tá skutočnosť, že gramatické prvky, z ktorých sa tieto združené pomenovania skladajú, nemajú tu ten istý význam, ako keď sa používajú osve. Napríklad prvá časť združeného pomenovania *stračia* významove už nesúvisí s podstatným menom *straka;* podobne ani druhá časť združeného pomenovania nemá nič spoločného s významovej stránky s podstatným menom *nôžka*. Obe tieto časti združeného pomenovania sú s významovej stránky tesne skĺbené, tvoria jeden obsah (*stračia nôžka* je rastlina). Tak isto je to vo všetkých združených pomenovaniach. Niekoľko príkladov: *motorový čln, kyselina sírová, Červený most, kurie oko* ...

Ustálené spojenie je taký druh pomenovacích prostriedkov, ktorý s hľadiska gramatickej formy sa skladá obyčajne z celej vety alebo z prísudkovej časti vety. Gramatická stavba ustálených spojení je obyčajne v súlade s normálnymi typmi vetnej stavby. Jednotlivé tvarové časti týchto spojení však nemajú svoj bežný význam, ani nejaký prenesený význam. Niekoľko príkladov: *Príde na psa mráz; trafená hus zgágne; neviem, kde mi hlava stojí;* (niekto) *má maslo na hlave;* (niekto) *líže med cez sklo (za sklom);* (niekto) *ženie niekomu vodu na mlyn* ...

Ustálené spojenia majú niekedy gramatickú stavbu, ktorá v dnešnom jazyku nie je už obvyklá, resp. obsahujú také slová, ktoré sa ináč nepoužívajú. Napríklad: *ísť v ústrety, chytiť sa za pasy, zdvíhať čepy* ...

Slovná zásoba jazyka skladá sa zo všetkých pomenovacích prostriedkov bez ohľadu na zloženie jednotlivých druhov týchto prostriedkov. Teda do slovnej zásoby jazyka nepatria len slová, ale aj združené pomenovania a ustálené spojenia. Spoločnou vlastnosťou všetkých jednotiek slovnej zásoby je to, že označujú oddeliteľné veci, pojmy v mimojazykovej skutočnosti, ktoré sa chápu nerozčlenene. Preto všetky tieto pomenovacie prostriedky treba skúmať v rámci náuky o slovnej zásobe jazyka.

PODNETY A DISKUSIE

Ako vydávame spisy P. Jilemnického

Štefan Peciar

Autorovi týchto riadkov sa dostalo cti, že je členom redakcie pre vydávanie spisov Petra Jilemnického a má na starosti jazykovú úpravu tohto vydania. Spisy vydáva nakladateľstvo Pravda. Toto vydanie je určené širokej čitateľskej obci, ale keďže ide o definitívne vydanie vo veľkom náklade, treba naň klásť zvýšené požiadavky, ako na vydanie vedecké. Doteraz vyšly dva sväzky (*Zuniaci krok* a *Kompas v nás*), hotový je tretí sväzok *(Kronika)* a v korektúre je štvrtý sväzok *(Pole neorané)*.

I keď autor týchto riadkov okrem apretorskej, korektorskej a redaktorskej praxe nemal predtým s vydávaním literárnych diel nijaké skúsenosti, získal ich pri práci s prípravou uvedených štyroch sväzkov do tlače. Tieto skúsenosti viedly k vypracovaniu určitých zásad, ktoré teraz predkladáme čitateľom Slovenskej reči na posúdenie, do akej miery sú správne, čo je na nich diskutabilné, prípadne vôbec neprijateľné. Chceme týmto dať podnet k diskusii, v ktorej by sme radi vypočuli najmä mienku redaktorov iných masových edícií (napr. Hviezdoslavovej knižnice, Hviezdoslavových spisov a i.). Sme presvedčení, že výsledok tejto diskusie bude poučný a užitočný aj pre čitateľov Slovenskej reči.

Textologická komisia Literárnovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení odporúča pri edíciách z poštúrovského obdobia našej literatúry pridržať sa, pokiaľ ide o jazykovú úpravu, zhruba týchto zásad:

A. Pri vedeckom vydaní:

1. Zachovávame autorov slovník a syntax; nepridržame sa puristických tendencií, podľa ktorých by sa mal akýmkoľvek spôsobom meniť autorov slovník alebo syntax.

2. Pravopis upravujeme podľa dnešnej normy a prípadné odchýlky originálu od dnešnej pravopisnej normy shrnieme v poznámkach v zovšeobecnených zásadách.

3. Cudzie slová píšeme dnešným pravopisom (vyplýva to aj z druhej zásady).

4. Autorovu interpunkciu ponechávame len potiaľ, pokiaľ nie je v priamom rozpore s dnešnou interpunkciou; ináč zavádzame dnešnú interpunkciu.

B. Pri čitateľskom vydaní:

1. Na čitateľské vydanie sa kladú rovnaké nároky ako na vydanie vedecké. Podkladom čitateľského vydania je vedecké vydanie, a ak ho niet, je podkladom definitívne autorovo vydanie.

2. Ani pri čitateľských vydaniach nenarúšame autorov slovník a syntax.

Hláskoslovne a pravopisne prispôsobujeme pôvodný text dnešnej normy. Vplyvy ľudovej reči, cudzích jazykov a autorove zvláštnosti usilujeme sa — nakoľko je to len možné — zachovať.

Uvedené zásady sú, pravda, rámcové a v jednotlivých prípadoch sa ponecháva na uváženie skúseného vydavateľa, akým spôsobom a do akej miery tieto rámcové zásady uplatní.

Niet pochybnosti, že Peter Jilemnický s jazykovej stránky predstavuje v našej umeleckej literatúre celkom osobitný, vlastne ojedinelý prípad. Jeho materinská reč bola čeština, slovensky sa naučil až v dospelom veku a okrem týchto dvoch blízkych jazykov ovládal ešte tretí slovanský jazyk, ruštinu.

Kto hovorí aspoň dvoma slovanskými jazykmi, tobôž takými blízkymi, ako je slovenčina a čeština, dobre vie, ako nesmierne ťažko je rozoznať a najmä prakticky využívať a dôsledne rozlišovať jemné rozdiely medzi takýmito blízkymi jazykmi. Bilingvista alebo trilingvista podlieha pri používaní výrazových prostriedkov jedného jazyka celkom mimovoľne vplyvu iných jazykov, ktoré ovláda. Obrazne hovoríme, že myslí dvoma (troma) jazykmi.

V jazyku Petra Jilemnického vyskytujú sa pochopiteľne takého vplyvy. Sú tu vplyvy češtiny i ruštiny. Týkajú sa všetkých oblastí jazyka: slovníka, gramatickej stavby (morfologie i syntaxe), hláskoslovia i pravopisu. Sám autor si bol tejto skutočnosti zaiste vedomý. Možno sa tak domnievať na základe toho, že Jilemnický strpel aj priamo barbarské a neodôvodnené zásahy apretorov a korektorov do svojho textu.

Ďalej bol Jilemnický v nevýhode, že začal po slovensky písať v čase, keď spisovná slovenčina bola v najväčšom vare, keď jej norma bola pod nárazom vyvinutejšej češtiny v dvadsiatych a na začiatku tridsiatych rokov dosť rozkolísaná a keď sa najmä v novinárskom jazyku, ktorý Jilemnický dobre poznal, často vyskytovaly aj také výrazy a zvraty českého pôvodu, ktoré slovenčina nestrávila a ktoré sa v literárnom jazyku neudržaly, resp. vôbec neujaly. K tomu pristupuje ešte fakt, že prudký rozvoj slovenčiny v dvadsiatych a tridsiatych rokoch viedol napokon ku kodifikácii gramatickej a pravopisnej normy, ktorá nebola vždy shodná so starším úzom. Je prirodzené, že Jilemnický sa v starších prácach pridŕžal vtedajšieho bežného gramatického a pravopisného úzu.

S tejto stránky je poučné už zbežné porovnanie starších prác Jilemnického (napr. Zuniaceho kroku alebo Poľa neoraného) s Kronikou, posledným románom Jilemnického. Jazyk Kroniky je nesporne slovenskejší.[1]

Vzhľadom na uvedené skutočnosti, ako aj vzhľadom na to, že definitívne vydanie spisov Petra Jilemnického je určené širokým vrstvám, najmä aj školskej mládeži, pokladali sme pri tomto vydaní za potrebné 1. *prispôsobiť pravopis a hláskoslovie dnešnej norme* a 2. *upraviť text aj gramaticky podľa dnešného úzu.* Pritom bola dôležitá 3. *otázka, z ktorého vydania vychádzať.* Zbežným porovnaním autorových rukopisov, ktoré sa pri väčšine románov zachovaly, s ktorýmkoľvek vydaním sa zistilo, že doterajšie vydania sú veľmi nespoľahlivé. Najhoršie sú vydania Pravdy po r. 1945, ktoré „mali na starosti" tlačiarenskí apretori a korektori. Puristický šimeľ tu rajtoval celkom nespútane. Staršie vydania zasa, napr. vydania pražskej Družstevnej práce, vyznačujú sa tým, že sa v nich jazykovej stránke vôbec nevenovala pozornosť. Ostaly v nich aj pravo-

[1] V tejto súvislosti nám stačí toto konštatovanie. Podrobný rozbor príslušného materiálu si nechávame na inú príležitosť.

pisné a gramatické nedôslednosti, a to aj také, ktoré nezavinil sám autor. V takejto situácii bolo nevyhnutné vziať za *podklad nového vydania autorov rukopis*. Tam, kde sa rukopis nezachoval, vychádzame z *najstaršieho (prvého) vydania*.

Prvá zásada, týkajúca sa pravopisu, je, ako sa zdá, samozrejmá. Obsahuje ju aj citovaný návrh akademickej Textologickej komisie. Podľa tejto zásady upravujeme v spisoch Petra Jilemnického napr. starší spôsob písania slov „rychtár", „krýdlo", „preca", „dvacať", „tricať", „pädesiat", „bakanče", „ztuhnúť", „ztratiť", „ztrestať", „zčernieť", „zkaza", „shorieť", „sľutovať sa", „vzpamätať sa" na *richtár, krídlo, predsa, dvadsať, tridsať, päťdesiat, baganče, stuhnúť, stratiť, strestať, sčernieť, skaza, zhorieť, zľutovať sa, spamätať sa, spomienka*.[2] Upravujeme kvantitu slov ako „súsed", „tichúčko", „najdem", „udajne" na *sused, tichučko, nájdem, údajne*. Podobne v cudzích slovách „nervozne", „kolonia", „milion", „vagon" na *nervózne, kolónia, milión, vagón* a i. V slove *mŕtvy*, ktoré Jilemnický píše častejšie, ale nie dôsledne, v podobe „mrtvý", upravujeme kvantitu podľa dnešného úzu. Slovo *boh* (*Boh*) píšeme podľa rukopisu (resp. podľa prvého vydania).[3] Podľa dnešného úzu upravujeme aj písanie niektorých zložených výrazov, ako *tentoraz, pritom* (príslovka), *božechráň, navidomoči, bohvie, bohviečo, ktohovie* (u Jlm. „kto ho vie"),[4] *ľaľa* (u Jlm. vždy „ľa-ľa"), *zriedkakedy, dovtedy, kvôli, čoby* (vo význame záporu „nie"; u Jlm. „čo by") a naopak *ani čo by* (u Jlm. „čoby" napr. „ani čoby mal milión").

Sme si vedomí, že interpunkcia nie je otázka čisto pravopisná, ale že má predovšetkým syntaktickú funkciu, pretože sa ňou graficky vyjadruje členenie viet a súvetí. Najdôležitejšie a pritom v našom pravopise najmenej ustálené je kladenie čiarok. Pokiaľ sme sa u Jilemnického stretli s charakteristickými odchýlkami od požiadaviek dnešnej školskej normy, snažili sme sa tieto odchýlky zachovať. Tak napr. Jilemnický temer nikdy nepíše čiarku pred spojkou „a preto". Naopak zasa veľmi často píše čiarku pred slučovacou spojkou *a*, a to vtedy, keď nasledujúca veta vyjadruje proti predchádzajúcej vete celkom novú myšlienku. Napr. *Preriekla sa, a teraz už musí s pravdou von. — Hľa — tento Koreska povie o človekovi jedno-dve slová, a už sa o ňom vie tu i no Slovensku* ... Ako vidieť z príkladov, nejde tu zpravidla o čisto slučovací význam. Prirodzene, že vo všetkých takýchto prípadoch čiarku zachovávame. Ďalej je pre Jilemnického štýl charakteristické používanie troch bodiek. I keď týmto prostriedkom priamo hýri, nepokladali sme za potrebné ani tu zasahovať. Pri interpunkcii zasahujeme vôbec len v takých prípadoch, kde ide o zrejmé chyby

---

[2] Všetky príklady, pokiaľ nie je výslovne uvedené ináč, sú z Poľa neoraného. Uvádzame ich tu iba na ilustráciu a ani zďaleka nevyčerpávame príslušný materiál.

[3] Jilemnický v súhlase so svojím materialistickým svetonázorom písal zpočiatku (napr. v Zuniacom kroku a v Poli naoranom) slovo boh s malým začiatočným písmenom. Neskôr (v Kompase a v Kronike), pravdepodobne čisto z praktických dôvodov (ohľad na korektorov), písal Jilemnický slovo Boh s veľkým *B*. *Pôvodne* sme sa domnievali, že dvojaký spôsob písania (boh-Boh) v ponímaní Jilemnického súvisí s prostredím, z ktorého čerpal látku pre svoje diela, resp. s osobami, ktoré v dielach vystupujú. Preto sme túto dvojakosť ponechali. Táto domnienka sa však nepotvrdila, preto v nasledujúcich sväzkoch budeme upravovať písanie slova „boh" vždy s malým *b*.

[4] Ponechávame však *čert ho vie, parom ho vie*.

a nedopatrenia alebo o diametrálne odchýlky od dnešného ustáleného úzu (napr vynechanie čiarky pred spojkou *a*, keď predchádza vložená vedľajšia veta).

Hláskoslovne prispôsobujeme slová a tvary dnešnému ustálenému úzu. Napr. infinitívy na *-eť* meníme na *-ieť* (*vidieť, zavrieť, podoprieť, trpieť* ap.), podobne slovesné tvary prítomného času vzoru „trieť-triem", pokiaľ sa u Jlm. píšu s *-e-* (napr. *pretrieš*). Podľa rovnakej zásady meníme príslovky na *-ive, -ave* (zúrive, bojazlive, zamietave) na *-ivo, -avo* (*zúrivo, bojazlivo, zamietavo*). Obdobne upravujeme aj jednotlivé slová a tvary. Napr. „spravedlivý, spravedlivosť" meníme na *spravodlivý, spravodlivosť;* „cinter" na *cintor;* „zasedať" na *zasadať;* „šopkať" *na šepkať;* „porod" na *pôrod;* „zevať" („zevala prázdnota") na *zívať;* „buňka" na *bunka;* „slychy" na *sluchy;* „nedozierny" na *nedozerný;* „nikedy" na *nikdy;* „spomneli" na *spomenuli;* „jako, jak" na *ako;* „sluchátko" na *slúchadlo;* „rozostúpiť sa" na *rozstúpiť sa;* „ku peci", „ku Pavlovi" na *k peci, k Pavlovi.*

Nepostupujeme však pritom priamočiaro. Za normu nepokladáme dnešné puristické Pravidlá, ale živý úzus a živé tendencie v dnešnom jazyku. Tak napr nemeníme kvantitu slova *služka* (hoci Pravidlá žiadajú písať „slúžka"), nemeníme kvantitu slova *nadávka* (hoci Pravidlá žiadajú písať „nádavka"), nemeníme kvantitu príčastí prítomných typu *vládnuci, hádžuci* (hoci Pravidlá žiadajú písať „hádžúci"). Meno Pavel, ktoré je pre Jilemnického veľmi charakteristické (vyskytuje sa temer v každom jeho diele), ponechávame v tejto podobe (hoci Pravidlá žiadajú písať „Pavol"), ba ideme ešte ďalej a v Kronike, pri písaní ktorej Jilemnický už poznal niektoré puristické požiadavky a z núdze sa im podrobil, meníme znenie „Pavol" na „Pavel".[5]

Naša druhá zásada, týkajúca sa gramatických úprav, vyplýva, ako sme už naznačili, z poslania, ktoré má mať definitívne vydanie spisov Petra Jilemnického. V čitateľskom vydaní pociťovaly by sa akékoľvek odchýlky od dnešnej ustálenej gramatickej normy prosto ako chyby, ktoré by sa právom pripisovaly na vrub redaktorovi alebo korektorovi. Pritom si, pravda, treba opäť ujasniť pojem normy. Podobne ako v hláskosloví, ani v gramatike nemožno s jazykovou normou mechanicky stotožňovať požiadavky Pravidiel, ani ktorejkoľvek inej príručky. Jazyková norma je v samom jazyku, je to jazykový úzus, ktorý má tendenciu stať sa všeobecným, celonárodným a ktorý je výsledkom živých jazykových tendencií.

Pri takomto chápaní gramatickej normy, o správnosti ktorého nemôže byť pochybnosti, nebude sa naše stanovisko k jednotlivým autorovým tvarom a väzbám vždy kryť s požiadavkami Pravidiel alebo školských gramatík. Každú odchýlku treba však veľmi starostlivo zvážiť a neslobodno experimentovať. Základný predpoklad je tu dobré ovládanie súčasného stavu v jazyku.

Niekoľko príkladov na ilustráciu. Jilemnický dôsledne používa tvar *(v) revíre.* Tento tvar v našom vydaní zachovávame, hoci Pravidlá uvádzajú lok. sg. k „revír" v podobe „revíri". — Popri tvaroch *dvoma, troma* vyskytujú sa u Jilemnického často aj tvary *dvomi, tromi.* Pretože tieto tvary sú živé a ich používanie stále rastie, zachovávame ich aj v našom vydaní. — V Zuniacom kroku Jilemnický používa tvar *pier* (gen. pl. od „pera"). Tento tvar je nesporne

[5] Ide o postavu partizánskeho poručíka Československej armády. Tvar „Pavol" je v tejto súvislosti celkom umelý, mechanicky osvojený z Pravidiel. Živý tu mohol byť len tvar „Pavel" alebo „Paľo".

správny, preto ostal i v našom vydaní (pokiaľ sa tlačiarenskí korektori nepostarali o jeho „opravenie"), hoci Pravidlá uvádzajú len tvar „perí". — U Jilemnického sa často vyskytujú v množ. čísle zvieracích mien akuzatívne tvary shodné s genitívom (napr. v Kompase *dvoch baranov* m. „dva barany", v Kronike *prišla šťuka medzi kaprov* m. „medzi kapry"). V súhlase s dnešným stavom v živom jazyku pokladáme tieto tvary za správne a ponechávame ich. — Naproti tomu tvary inštr. pl. typu „vrchami, pazúrami, potokami, zástupami, podvodami" upravujeme podľa dnešnej normy na *vrchmi, pazúrmi, potokmi, zástupmi, podvodmi;* tvary typu „zvädlý, ovislý, zmrzlý" na *zvädnutý, ovisnutý, zmrznutý;* tvar „pánovia" meníme na *páni;* gen. sg. „oceli" na *ocele;* gen. pl. „požiadavok" na *požiadaviek;* výraz „večerami" meníme na *po večeroch;* výraz „poslednou dobou" na *v poslednej dobe.* Umelé tvary prechodníka minulého meníme na tvary prechodníka prítomného (napr. „vystrevši svoje dlhé nohy" sme zmenili na *vystrúc* . . .).

Druhú časť gramatiky tvorí s y n t a x. V citovanom návrhu Textologickej komisie SAVU sa hovorí, že autorovu syntax treba zachovávať. Domnievame sa, že v návrhu Textologickej komisie je termín syntax použitý v užšom význame a že tu ide nie o syntax (skladbu) v celom rozsahu, ale iba o charakteristické výrazy a zvraty príslušného autora. V tejto domnienke nás utvrdzuje skutočnosť, že sa o syntaxi hovorí spolu so slovníkom. Je prekvapujúce, že sa v návrhu (aspoň v pôvodnom znení, ktoré máme poruke), vôbec nehovorí o gramatike. Nejakú zásadu treba tu bezpodmienečne doplniť. Podľa nášho názoru treba v čitateľskom vydaní upravovať gramatické tvary i gramatické väzby *podľa dnešnej normy.*

Príklady z tvaroslovia sme uviedli vyššie. Teraz niekoľko príkladov zo skladby. Jilemnický používa v starších prácach český spôsob vykania. Napr.: *Pozrite, čo ste spravila. Celú ulicu ste zatarasila! — Aj tak by ste sa nepohla* . . . Túto väzbu sme prirodzene opravili podľa slovenského úzu, takže v našom vydaní je tu sloveso vždy v množnom čísle. — Ďalej sme odstraňovali nezvyklé záporové genitívy, ktoré Jilemnický vplyvom češtiny a najmä ruštiny používal temer dôsledne. Napr.: *Nemal už záujmu* . . . — *aby toho* (= to) *Pavel nepozoroval* . . . — *nevedela ničoho* (= nič) *skryť.* — *Od nikoho už nečakajú pomoci.* Tu sme všade genitív zmenili na akuzatív. Podobne sme podľa dnešného úzu zmenili väzbu pri niektorých slovesách. Napr.: *Využil prvej príležitosti, kedy* . . . je zmenené na „Využil prvú príležitosť, keď . . ."; *užívať cudzieho majetku* na „. . . cudzí majetok"; *dočkal úplnej tmy* na „dočkal úplnú tmu"; *spomínať modrých a zjasnených nocí* na „spomínať na modré a zjasnené noci". Väzbu „odsúdiť k niečomu" upravujeme podľa dnešného úzu na *odsúdiť na niečo;* výraz „ku príkladu" meníme na *napríklad.* — Prirodzene, že nezasahujeme do autorových charakteristických zvratov a do jeho š t y l i s t i c k ý c h zvláštností. Ponechávame napr. pasívne tvary. Spomínam si iba na dve pasívne väzby z Poľa neoraného, ktoré sme zmenili pre ich neprirodzenosť na aktívne. Sú to väzby *Bol si nám doporučený* (zmenené na „Odporúčali ťa nám") a *Naším vplyvom bolo dosiahnuté* (zmenené na „. . . sa dosiahlo"). Zpravidla ponechávame väzbu „bez toho, že by", ktorá sa u nás pokladá za „hrubý germanizmus" a v živej reči sa nevyskytuje. Iba v zriedkavých prípadoch, kde sa nám táto väzba zdala veľmi neprirodzená, sme ju upravili. Napr. *Vybehla od kováčky bez toho, že by sa s ňou rozlúčila a utekala* . . . je zmenené na „Vybehla od kováčky bez

rozlúčenia a utekala...". Všetky takéto zásahy zaznamenáme však v dodatkovom sväzku, v ktorom sa shrnú a vysvetlia zásady nášho vydania. Tento dodatkový sväzok bude slúžiť ako index pre vedecké potreby.

Autorov slovosled meníme len v celkom ojedinelých prípadoch, ktoré opäť zaznamenáme v dodatkovom sväzku. Ide o prípady neprirodzeného slovosledu, ako napr. *filiálku Úvernej banky žilinskej* (zmenené na „filiálku žilinskej Úvernej banky"); *zachrániť biedny ich kraj* (zmenené na „zachrániť ich biedny kraj"); *správa táto bola príliš náhla* (zmenené na „táto správa...").

V slovníku sa pridržiavame zásady Textologickej komisie SAVU, podľa ktorej puristické požiadavky nemožno rešpektovať. Preto verne zachovávame slová *snáď, hluk, akonáhle, samozrejmý, samozrejme, schôdza* a všetky iné bežné a každému srozumiteľné slová a výrazy, ktoré naši puristi a najmä tlačiarenskí apretori a korektori prenasledujú.

Predsa však sme v istých prípadoch pokladali za potrebné zasiahnuť aj v oblasti slovníka. Naším kritériom boly najmä dve zásady: 1. zásada *srozumiteľnosti* širokým čitateľským vrstvám a 2. zásada *ustálenosti* v oblasti odbornej terminologie. Pri niektorých slovách k týmto dvom zásadám pristupuje ešte 3. zásada *jazykovej správnosti* vôbec. Podľa týchto troch zásad meníme u Jilemnického napr. tieto slová: „rty" na *pery* (Jlm. sám používa slovo „pery" častejšie než „rty"); „barva" na *farba;* „jestli", „jestliže" na *ak* (v Kronike sa u Jlm. spojka „jestli" vyskytuje len veľmi zriedka); „plížiť sa" na *kradnúť sa* (napr. o tieňoch pašerákov); „jaráb" na *žeriav;* „chlúba" na *pýcha;* „prespoľný" na *cezpoľný;* „merítko" na *meradlo;* „obecný" na *všeobecný* (ak ide o tento význam); „zahájiť" (napr. prácu, shromaždenie) na *začať* alebo *otvoriť;* „zemedelský, zemedelstvo" na *poľnohospodársky, poľnohospodárstvo* alebo *pôdohospodársky, pôdohospodárstvo;* „bláhový" na *pošetilý* alebo *klamný* (napr. tvrdenie) — podľa smyslu; „blysknavý" na *blýskavý;* „znacionalizovať hory" na *znárodniť;* výraz „do morku kostí" na *do špiku kostí;* výraz „ženská ako hulán" na *ženská ako hajdúch;* výraz „krvou zbrocená rana" na *krvou zaliata;* slovo „doba" zpravidla ponechávame, a to i v prípadoch, kde je v slovenčine obvyklejšie *čas,* iba v spojeniach, v ktorých dnes slovo „doba" nie je možné, meníme „doba" na *čas;* slovo „rana" vo význame „úder" meníme na *úder* len v konkrétnom význame (napr. hluché údery — u Jlm. „rany"), kým v prenesenom význame ponechávame „rana" (napr. táto správa bola pre ňu veľkou ranou); slovo „kedy" vo význame časovej spojky „keď" meníme dôsledne na *keď.* Napr.: Veď nebola ešte tak dávna tá doba, *keď* (u Jlm. „kedy") pred socialistami na dedine pľuvali, *keď* (u Jlm. „kedy") od nich v krčme sedliaci sadali... Výraz „dobaviť" (prevzatý z ruštiny), ktorý je v slovenčine nesrozumiteľný, meníme na *dodať, doložiť* (v reči). Nie sme si istí, či sme postupovali správne, keď sme slovo „záponka" (= zástera), ktoré Jilemnický poznal z niektorého slovenského nárečia, menili na *zástera, zásterka.* Dopustili sme sa tohto zásahu preto, lebo slovo „záponka" nie je doteraz v slovenskej literatúre známe, a ďalej preto, lebo ho Jilemnický nijako nediferencuje od bežného slova „zástera, zásterka" (napr. *utrela si oči záponkou* — Kompas).

Prirodzene, že všetky takéto zásahy budú zaznamenané v dodatkovom sväzku. Toto riešenie pokladáme v čitateľskom vydaní za vhodnejšie než ponechávať nezvyklé slová v texte a vysvetľovať ich význam v poznámkach. Poznámky pod čiarou v našom vydaní vôbec nemáme. Význam menej známych

slov vysvetľujeme v slovníčku na konci každého sväzku. Pred slovníčkom je ku každému sväzku pridaný d o s l o v, v ktorom sa čitatelia bližšie oboznamujú s príslušným dielom, jeho vznikom a zaradením do našej literárnej tvorby. Škoda, že nikde (ani na záložke obálky) nie je zmienka o celom vydaní. Niektorí čitatelia ma už na tento nedostatok upozornili.

POSUDKY A REFERÁTY

Peter J i l e m n i c k ý, *Zuniaci krok*. Spisy Petra Jilemnického II. Pravda 1950. Broš. Kčs 44,—, viaz. (celopl.) Kčs 80,—.

Azda z technických dôvodov vychádza II. sväzok sobraných spisov Petra Jilemnického prv ako I. sväzok, ktorým bude asi *Víťazný pád*. V istom smysle je to škoda, lebo zistiť prednosti *Zuniaceho kroku* proti *Víťaznému pádu* možno najlepšie porovnávaním oboch diel.

Vo *Víťaznom páde* je Peter Jilemnický skôr sociálne hlboko vnímavý umelec, rozcitlivený kysuckou biedou, kým v *Zuniacom kroku* ide o dielo marxisticky uvedomelého spisovateľa. To má, pravdaže, svoje dôsledky aj vo využívaní jazykových prostriedkov a v kompozícii diela.

Víťazný pád je vlastne rad vnútorných, pevne nespätých impresií. Myšlienku diela a rozvíjanie témy si tu musí čitateľ sám domýšľať z kapitol, osobitne komponovaných a voľne pospájaných. V tejto práci platí Jilemnický daň formalistickej móde, ktorá vtedy vládla v československej literatúre. Dominantou diela bola krása slova, výraz sám, cena diela sa videla v prvom rade v metafore a obraznom vyjadrení vôbec. Z tohto zacielenia na formu vyšlo potom, že sa Jilemnický nevenoval natoľko vypracovaniu ideologickej náplne a prekresleniu svojich postáv. *Víťazný pád* je dielo sentimentálne socialistické.

Zuniaci krok naproti tomu je s tejto stránky celkom iný. P. Jilemnický tu vie, čo chce. Chce tu ukázať, ako sa kdesi na severovýchodnom pobreží Čierneho mora v dvadsiatych rokoch nášho storočia prebíjajú potomci českých a slovenských kolonistov v Pavlovke k socializmu. Je to román o urputnom triednom boji na československej dedine, tam ďaleko pri Čiernom mori. Jilemnický poznal dobre látku svojho románu, i nebolo mu ťažko s presvedčivou vernosťou vykresliť túto pre nás exotickú situáciu: československú dedinu pri Čiernom mori.

Ideologická pevnosť a jasné vedomie cieľa malo, pravdaže, dôsledky i na forme. Fakty sa tu nestrácajú a nerozplývajú v záplave samoúčelných metafor a básnických prirovnaní. Tečú v diele pevným prúdom. Formalistická vycibrenosť a vypracovaný smysel pre básnický obraz uplatňuje sa aj tu. Ale na rozdiel od *Víťazného pádu* neuplatňuje sa samoúčelne. Pomáha nám jasne si predstaviť

vecnú, citovú i miestnu náplň situácie, v ktorej pred viac ako dvadsiatimi rokmi sa československá dedina Pavlovka na severozápadnom pobreží Čierneho mora menila z dediny veľkých sociálnych rozdielov, súvisiacich so súkromným vlastníctvom, na dedinu kolektívneho hospodárstva.

O edičnej stránke a o smerniciach textovej kritiky, ktorých sa drží literárna a jazyková redakcia, ktorá sa stará o vydávanie sobraných diel Petra Jilemnického, informuje stať Dr. Št. Peciara, uverejnená v tomto čísle. Tu treba iba pripomenúť, že sa vydaniu sobraných diel Petra Jilemnického venuje mimoriadna starostlivosť. To badať nielen na typografickej úprave knihy, ale aj na tom, že v knihe je pomerne málo tlačových a apretátorských chýb. Tu by som chcel upozorniť iba na dve jednotlivosti, ktoré ako sa mi zdá, si jazyková redakcia neujasnila dostatočne.

Peter Jilemnický často cituje alebo vo svojom vyprávaní alebo v priamych rečiach nové priame reči. Ide o takéto prípady:

Oddýchol si a hneď zas pokračoval:

— Petráň začal čosi o modlitebni. A ja mu poviem: keby sa tam mali aj všetky deti pomočiť — nebojte sa, však sa ony nie!

Iný obdobný príklad:

Vyšla z toho deputácia, ktorá sa odobrala do mesta k organizácii stavebníkov: Súdruhovia, pomôžte!

V podobných prípadoch sa píše v knihe po dvojbodke raz malé, raz veľké začiatočné písmeno, hoci ide o tie isté typy. Tu sa redakcia nemusela pridržať autorovho spôsobu písania (ak je tam príčina tohto rozkolísania), tu mala upravovať jednotne podľa platných pravidiel.

Druhá podobná vec je s chotárnym názvom *Na zadných dieloch,* resp. *Zadné diely,* ktorý sa v tomto románe opakuje často. Toto meno sa tu uvádza v úvodzovkách a píše sa zväčša s malým začiatočným písmenom. Pre písanie úvodzoviek v tomto prípade dôvodov niet, lebo v našom pravopise sa nekladú miestne mená do úvodzoviek nikdy. Tu stačilo veľké začiatočné písmeno, ktorému sa jazyková redakcia z neznámych príčin vyhýbala. *epv*

Ing. Viliam B e s e d a, *Výroba viskózového hodvábu.* Technické príručky Práce 2, Bratislava 1950, str. 229, Kčs 85,—.

V rozpätí necelých dvoch rokov vydáva nakladateľstvo Práca už druhú knižku o výrobe umelých vláken. Po súbore prednášok *Výroba umelých vlákien* od Ing. Dr. R. K l a t t a je to teraz viac prakticky zameraná knižka Ing. V. B e s e d u, *Výroba viskózového hodvábu.*

S jazykového hľadiska je novosť knižky v porovnaní s uvedeným súborom prednášok predovšetkým v tom, že sa usiluje zaviesť nové, špeciálne pre umelé vlákna tvorené odborné názvy, ktoré sú oveľa presnejšie a výstižnejšie než názvy doterajšie.

Ide tu najmä o odstránenie termínov odvodených od slovesa *priasť: pradiareň, pradlák, pradúci stroj, pradúce koryto,* ktoré jednak nevyhovujú so stránky tvorenia (*pradlák*), jednak nevystihujú dosť presne, o čo ide s hľadiska vecného (*pradúce koryto*). Treba povedať, že tu autor našiel úplne správne riešenie v tom, že volil slovo z úplne inej oblasti než je *priasť* a pritom slovo typické práve pre výrobu umelých vláken — slovo *vlákno.* Z neho sú utvorené termíny *vláknár, zvlákňovať, zvlákňovací kúpeľ, zvlákňovací stroj, zvlákňovacia*

odstredivka, zvláknenie, zvlákňovanie viskózy. Pre *pradiareň* je tu termín *výrobňa vláken* (dalo by sa pomýšľať aj na termín *vláknáreň*), pre *pradúce čerpadlo* zase *dávkovacie čerpadlo.*

Zo soznamu nových termínov (227—229) možno upozorniť ešte na správne utvorené termíny *prítoková nádrž, stoková nádrž, nosiče cievok* (miesto doterajších *hláv*), *ukladací mechanizmus* (miesto doterajšieho *šanžírungu*), *vratný zdvih* (miesto doterajšieho *hupu*), na rozlišovanie *vlákno — vlákenko* a na trojicu termínov *návin — svitok — námotok* (za doterajšie *napradená cievka — koláč* alebo *buchta — manšon*). Popritom však zostaly ešte aj zvyšky starej terminologie v názvoch *pradúca fajka* (113), *pradúci lievik* (140) a *spriadací kúpeľ* (45).

Aj pri takomto vcelku šťastnom riešení terminologických problémov však ostalo v knižke niekoľko vecí nevyriešených alebo nedostatočne vyriešených. Tak vôbec nemožno uznať za správny termín *vlákno prijímacie zariadenie* (222), písaný raz aj *vláknoprijímacie zariadenie* (132). Tu by bolo možné len *prijímacie zariadenie*, pričom by sa samo sebou rozumelo, že ide o prijímanie vlákna, alebo opisný termín *zariadenie na prijímanie vlákna.*

Z gramatických nepresností by sme chceli upozorniť len na niekoľko prípadov zbytočného kolísania v tvaroch ako *kolo — koleso, ťažnosť — ťahavosť, kryštalinita — kryštaličnosť, drážka — žliabok, vláknar — vláknár, vakuum — vákuum* (toto však veľmi zriedka), *zbytok — zvyšok, síran amónny — síran amonný, protiprúdny systém — protiprúdový systém, natriumxantogenát — nátriumxantogenát.* Pritom za správne pokladáme iba tvary, ktoré tu uvádzame na druhom mieste. Nesprávny je ďalej tvar *obsažený* miesto *obsiahnutý, schlopný* miesto *sklápací* (*sklápacie okná*), sloveso *poolovniť* miesto *pooloviť* (podobne ako *postriebriť, pozlátiť*).

Osobitne treba upozorniť na používanie, ba priamo zneužívanie slovesa *previesť, prevádzať,* ktoré je v slovenčine často strojené, umelé, lebo sa ním zavádza neslovesné vyjadrovanie činnosti aj tam, kde to nie je potrebné. Miesto *posunutie ramien sa prevedie* (129) možno sa stručnejšie vyjadriť výrazom *ramená sa posunú,* miesto krkolomného spojenia *prevádzaly sa rôzne bádania* (174) možno povedať *robily sa výskumy, skúmalo sa v rôznych smeroch.*

Nie je naším cieľom vypisovať tu všetky chyby a chybičky, ktorých je v knižke pomerne dosť. Upozorňujeme ešte na príliš časté kladenie čiarok, čím sa stavba vety stáva neprehľadnou a niekedy aj nejasnou. Ako príklad uvedieme vetu na str. 124: *Pri známom priemeri (!) prázdnej cievky, navinutej cievky a rozmerov konoidov, sa musí nájsť chod remeňa, nevyhnutný* (lepšie *potrebný*), *aby bola zachovaná rýchlosť navíjania.* Tu jednak nepatrí čiarka za slovo „konoidov", jednak by sa dalo vyhnúť čiarke za slovom „nevyhnutný (potrebný)", keby sa povedalo *chod remeňa, potrebný na zachovanie rýchlosti navíjania.*

Záverom však treba konštatovať, že i pri všetkých spomenutých chybách a nedostatkoch je knižka napísaná pomerne jednoduchým štýlom, prehľadne a jasne.

Ján Horecký

DROBNOSTI

Tak je to! — Čoraz viac a viac sa stretávame s takýmito spojeniami: „ako tomu bolo voľakedy", „ak je tomu tak", „nech je tomu akokoľvek", „tak tomu bolo vždy", „pripusťme, že je tomu tak", „ujasnilo sa mi, že tomu nie je tak" ap. Prečo je v týchto spojeniach vždy datív *tomu?* Darmo by sme datív v takýchto spojeniach hľadali u tých slovenských spisovateľov, ktorých jazyk pokladáme za dobrý a vzorný. Spojenie „tak je tomu" sa vôbec nevyskytuje u slovenského ľudu, ani u robotníkov, ani u roľníkov. Vyskytuje sa iba v novinách a v odbornej literatúre. Výskyt tejto väzby svedčí o tom, že niektorí novinári a vedeckí pracovníci neovládajú suverénne slovenskú frazeologiu, a tak sú často nútení doslovne prekladať cudzie spojenia a frázy.

Spojenie „tak je tomu" je doslovným prekladom nemeckého „es ist (war, sei) dem so". Toto spojenie sa zaužívalo a ustálilo aj v češtine. V slovenčine však je spojenie „tak je tomu" neprirodzené, strojené a celkom umelé. V ľudovej reči, ani v jedinom slovenskom nárečí ho niet. Preto ani v spisovnom jazyku nemožno používanie tohto spojenia schvaľovať. Niet príčiny v tomto prípade vzďaľovať sa od reči ľudu, najmä vtedy nie, keď novota neznamená naozajstné obohatenie jazyka. Táto novota náš jazyk nijako neobohacuje. Iba spôsobuje neprehľadnosť výrazu.

V slovenčine je totiž datív v podobnom spojení už rezervovaný pre vyjadrenie istého vzťahu. Napr.: *Nikdy tomu* (chlapcovi) *tak nebolo, ako mu je teraz. Nebude tomu dosť* (darmo ho kŕmiš). *Veď je tomu sveta žiť. Bolo tomu človekovi dobre.* Sú to spojenia podobného druhu ako výrazy *dobre mi je, bolo mu otupno, nebude vám zle* ap. Datívom sa tu vyjadruje osoba, v prospech alebo neprospech ktorej niečo je. Ide tu teda o tzv. datív prospechový.

V príkladoch, ktoré sme uviedli na začiatku, vôbec nejde o takýto vzťah. Ukazovacie zámeno má tu funkciu podmetu a podmet v slovenčine obyčajne vyjadrujeme nominatívom: *Tak je to!*

Spojenie *je tomu tak* je teda nezvyklé a umelé. A keďže je tu okrem toho aj významová kolízia, treba sa tomuto spojeniu vyhýbať a používať len spojenie s nominatívom: *Tak je to!* Hovoríme teda správne: *ako to bolo voľakedy, ak je to tak, nech je to akokoľvek, tak to bolo vždy* atď. *Jošt*

Ani. — Vetný zápor v slovenčine tvoríme mechanicky pripájaním záporovej predpony *ne-* k prísudkovému slovesu: zmeškal — *ne*zmeškal. Zajtra budem prednášať — Zajtra *ne*budem prednášať. Urobili sme chybu — *Ne*urobili sme chybu. Ale ak máme dať do záporu vetu so slučovacou spojkou *aj, i, tiež,* ktorá súčasne zdôrazňuje niektorý vetný člen, nestačí záporka *ne-* k prísudkovému slovesu, ale treba prísudkový zápor doplniť zodpovedajúcou spojkou *ani.* Táto spojka zároveň zdôrazňuje zápor pri príslušnom vetnom člene: *Ani sestra* sa

nevrátila (podmet). Neprečítal dosiaľ *ani jedny noviny* (predmet). Pre chorobu nemôže byť *ani riadnym poslucháčom* (doplnok). *Ani neprišiel* (prísudok).

Proti tejto poučke, že prísudkové sloveso v zápore žiada v rámci vety bezpodmienečne spojku *ani*, stretáme sa dnes s mnohými chybami predovšetkým v hovorovej reči, ale aj v novinách, v beletrii, ba i vo vedeckej spisbe. V spisovnom jazyku sú väzby záporného slovesa so spojkou *aj, i, tiež* neprípustné a správne sú len vety tohto znenia: Ťažko si vysvetlíme, že *ani dnes nechápe* (nie: „že aj dnes nechápe") vážnosť situácie. Zasahovali tu cudzí kapitalisti, *nevynímajúc ani* (nie: „nevynímajúc aj") neuvedomelú inteligenciu. *My sme nepoznali dosiaľ ani* (nie: „My sme nepoznali dosiaľ aj") začiatky kozmopolitickej vedy. *Ani poľná pošta nefungovala* (nie: „Aj poľná pošta nefungovala"). *Ani ja neprídem* (nie: „Aj ja neprídem"). Ale *ani sami Severoameričania nezasluhovali by si* (nie: „aj sami Severoameričania nezasluhovali by si") pomenovania národa. *mam*

Metropola, -y. — 24. januára t. r. čítali sme v denníku Ľud vetu: ... *treba dbať, aby dojem cudzieho návštevníka bol z našej metropole čo najlepší.* V tejto vete sú dve chyby. Genitívny tvar „metropole" predpokladá nom. „metropoľa" (teda podľa vzoru „ulica"). Ale tento tvar nie je správny ani podľa Pravidiel, ani podľa dnešného úzu. Pravidlá z r. 1949 majú len tvar *metropola, -y* (teda podľa vzoru „ryba") a taký je i všeobecný dnešný úzus. Druhá chyba je v slovoslede. Výraz „dojem ... z našej metropoly" tvorí syntaktický celok, ktorý nemožno rozbíjať slovesom „bol". Sloveso „bol" syntakticky patrí zasa k výrazu „čo najlepší". Citovaná veta má teda správne znieť i s upraveným slovosledom takto: ... *treba dbať, aby dojem ... z našej metropoly bol čo najlepší.* *uffa*

V predvodzovniach. — Podstatné mená vzoru „ulica" majú v lok. pl. príponu *-iach.* Keď však predchádza slabika s dlhou samohláskou (resp. dvojhláskou) alebo keď predchádza spoluhláska *j*, táto prípona sa kráti na *-ach.* Preto lok. pl. od subst. *prevodzovňa* znie (v) *prevodzovniach,* a nie ako sme čítali v Ľude z 24. jan. t. r.: ... holičské komunálne podniky ... vo svojich prevodzovňach vyvesily tabuľku. Správne má byť: *vo svojich prevodzovniach.* *uffa*

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Tlačí Neografia, národný podnik v Turčianskom Sv. Martine. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto číslo vyšlo vo februári 1951.

Knihy a časopisy, ktoré došly do redakcie výmenou:

Vincent B l a n á r: *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947.* Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1950.

Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1950.

Eugen J ó n a: *Spisovná slovenčina pre každého.* Matica slovenská, Turč. Sv. Martin 1950.

Slovenské pohľady LXVII, 1. — Nové slovo VIII, 8, 9. — Bežné čísla Týždňa a denníkov Pravda, Východoslovenská pravda, Cieľ.

Knižné novinky Štátneho nakladateľstva v Bratislave

Komisia ŠPÚ: *Sprístupniť kultúrne poklady minulosti,* texty k dejinám literatúry pre II. triedu skôl III. stupňa.
Čkm 764 Cena 12,— Kčs

Komisia ŠPÚ: *Sprístupniť kultúrne poklady minulosti,* texty k dejinám literatúry pre IV. triedu výberových škôl III. stupňa.
Čkm 766 Cena 16,— Kčs

Komisia ŠPÚ: *Sprístupniť kultúrne poklady minulosti,* texty k dejinám litetúry pre III. triedu škôl III. stupňa.
Čkm 765 Cena 12,— Kčs

Dr. M. Gönci: *Politická ekonomia,* II. diel.
Čkm 723 Cena 12,30 Kčs

S. Maršák: *Dvanásť mesiačikov,* rozprávková hra pre mládež v 4 dejstvách.
Čkm 3008 Cena 30,60 Kčs

Ľubimová-Charkov-Nosov: *Čudný darček a iné hry,* tri jednoaktové hry školákov.
Čkm 3006 Cena 27,— Kčs